

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 576-604.

Geliş Tarihi-Received: 25.01.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 19.04.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1425401

Tansuknâme-i İlhânî'nin Eski Anadolu Türkçesine Bilinmeyen Tercümesi

An Unknown Translation of Tansuknâme-i Ilkhani into Old Anatolian Turkish

Fatih KURTULMUŞ*

Öz

Taşlar ve taşlardan yapılan aletler insanlık tarihinin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Tarih boyunca insan hayatına yön vermiş, insanlığın gelişmesine ve ilerlemesine yardımcı olmuştur. Tahminen avcı-toplayıcı zamanlarda başlayan kullanımı zaman içerisinde madenlerin ve değerli taşların da keşfedilmesiyle hayatın ayrılmaz birer parçası haline gelmiştir. Tarım aletlerinden barınmaya, ziynet eşyalarından tılsım ve büyü gibi inançlara kadar çok yaygın bir kullanım alanı oluşmuştur. Taşların, insanlar arasında manevi bağlamda önemli rol oynadığı ve farklı kültürlerde çeşitli anlamlar yüklediği de bilinen bir gerçektir.

Taşların insan hayatının önemli bir parçası haline gelmesiyle konuyla ilgili eser verme geleneği de ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde taş çeşitlerinin artması ve yeni madenlerinde keşfedilmesi ile beraber literatürün doğmasına neden olmuş; farklı kültür ve medeniyet dairelerinde yüzlerce eser yazılmıştır. Antik Yunan döneminde Aristoteles, Theophrastos, Plinius gibi isimler ile başlayan taşlar ile ilgili eser verme geleneği İslam medeniyetinde Kindî, Birûnî, İbn-i Sînâ gibi âlimlerle zirve noktasına ulaşmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde Türkçe yazılmış değerli taşlarla ilgili kitaplar arasında Dürr-i Mekkûn, Cevher-nâme, Tuhfe-i Muradî, Risâle-i Cevâhir-nâme, Yakutatü'l Mehâzin fi Cevâhiri'l-Me'adin, Cevhernâme-i Sultân Murâdî bulunmaktadır. Bu eserlerde genel olarak değerli taşların özellikleri, iyisi ve kötüsü, faydaları ve değerleri konularında bilgiler verilmiştir. Bu makalede Tansuknâme-i İlhânî'nin Eski Anadolu Türkçesine yapılan bilinmeyen bir tercümesi tanıtılacaktır.

Anahtar kelimeler: Tansuknâme-i İlhânî tercümesi, Nasîrüddin Tûsî, değerli taşlar, madenler, cevâhîrnâme, cevhernâme.

Abstract

Humanity's interest in rocks dates back to hunter-gatherer periods before the advent of sedentary life. In this period, the weapons used for hunting were generally made of stone materials. With the diversification of the stones used over time and the discovery of minerals in later periods, stones and minerals have been used not only for hunting, but also in many areas such as the production of medicines and pharmaceuticals, household items, ornaments and jewelry, and have continued to exist until today. In this process, stones have been used not only for practical purposes, but also for magic and talismanic purposes, and have been associated with various sacredness by people. In addition, it is known that stones have both beneficial and harmful effects on people morally. It is also a known fact that stones play an

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, kurtulmusfatih@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3259-5710.

important role in the spiritual context among people and are attributed various meanings in different cultures.

Knowledge about geology and mineralogy has developed in various civilizations since ancient times. The tradition that started with names such as Aristotle, Theophrastos and Pliny reached its peak in Islamic civilization with scholars such as Kindî, Birûnî and ibn-i Sînâ.

During the Ottoman period, books on precious stones written in Turkish include Dürr-i Mekkûn, Cevher-nâme, Tuhfe-i Muradî, Risâle-i cevâhir-nâme, Yakutatü'l mehâzin fi cevâhiri'l-me'adin, Cevhernâme-i Sultân Murâdî. In these works, information about precious stones, their properties, good and bad, benefits and values are given in general. In this article, an unknown translation of Tansuknâme-i İlkhânî into Old Anatolian Turkish will be introduced.

Keywords: Tansuknâme-i İlkhânî translations, Nasîrüddin Tûsî, gemstones and rocks, Jawâhîrnâme.

Giriş

İnsanlığın taşlara karşı olan ilgisi yerleşik hayata geçmeden çok evvel avcı toplayıcı zamanlarından beri süregelmektedir. Bu dönemde avlanmak için yapılan ve kullanılan silahların tamamı taş malzemedendir. Zaman içerisinde kullanılan taşlar çeşitlenmiş sonrasında madenlerin de keşfedilmesiyle birlikte taşlar ve madenler sadece avlanmak için değil; aynı zamanda çeşitli ilaç ve eczaların yapımı, ev eşyaları, süs ve ziynet eşyaları gibi pek çok alanda günümüze kadar kullanılmaya devam edegelmiştir. Bunun yanı sıra taşlara çeşitli kutsallıklar atfedilmiştir. Ayrıca taşlar büyü ve tılsım aracı olarak da kullanılmıştır. Yine taşların insanlar üzerinde moral olarak faydalarına ve zararlarına da inanılmaktadır.

Jeoloji ve mineralojiye ilişkin ilk bilgiler, asırlar boyunca Mısır'daki, Yunanistan'daki ve başka ülkelerdeki maden ocaklarında yapılan kazılar sırasında toplanmıştır (Demir ve Kılıç, 2003, s. 2). Antik Yunan döneminde Aristoteles ve Theophrastos; Roma döneminde Plinius; İslami dönemde Kindî, Birûnî, Râzî, ibn-i Sînâ ve Nasîrüddin Tûsî'nin eserleri kendilerinden sonraki dönemde mineraloji ile ilgili pek çok çalışmayı derinden etkilemiş ve literatürün oluşumunda büyük katkıları olmuştur. Caley ve Richards; Theophrastos'un Taşlar Üzerine isimli eserinin, mineraller ve onlardan elde edilen yapay ürünlerle açıkça ilgilenen ve bilinen en eski bilimsel çalışma olarak, mineraloji ve kimyasal teknoloji tarihinde benzersiz bir öneme sahip olduğunu bildirmiştir ve mineraloji ile ilgili eser verme geleneğinin oluşumuna öncülük ettiğini belirtmiştir (1956, s. 3).

Nasrî; İslam medeniyetinin mineraloji ile ilgili geniş literatürü ağırlıklı olarak Yunan, Fars ve Hint kökenlerini vurguladıktan sonra İslam dünyasında değerli taş ve madencilik ile ilgili eser yazma geleneğini Kindî'nin Risale fi Envaü'l Cevâhirü'l Semîna ve Gayriha (Çeşitli Kıymetli Taş Türleri ve Diğer Taş Türleri Üzerine İnceleme) ve Risale fi Envaü'l Hicira ve'l-Cevâhir (Çeşitli Taş ve Mücevher Türleri Üzerine İnceleme) adlı risaleleri ile başlatmıştır (1976, s. 52-53). Onu takip eden dönemde Yunan dünyasından İslam dünyasına gelene kadar taşlarla ilgili pek çok eser ve isim varsa da en kayda değer ve dikkat çeken isimlerin ibn-i Sina ve Birûnî olduğunun altını çizmiştir (s. 53). İslam'ın Altın Çağ'ında ve sonrasında Osmanlı Döneminde değerli taşlar ve madenler ile ilgili eser verme geleneği ve madenlerin kullanımı oldukça ileri seviyededir. Hatta Murphey bu durumu; 16 asırda maden teknolojisi ve işletmeciliğinde Osmanlılar ile Avrupa arasında pek bir farkın olmadığını ve 1580'lerde Osmanlıların madencilikte Avrupa ile hemen hemen aynı teknikleri kullandıklarını belirtmiştir (İhsanoğlu, 1992, s. 123). Sonraki dönemde Batı dünyasının büyük bilimsel devrimlerinden sonra İslam dünyası belli oranda geride kalmıştır ve eserler bir nevi birbirinin tekrarı durumuna düşmüştür.

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde değerli taşlar ve madenler ile ilgili eserlerden kısaca bahsedilecektir. Ardından Tansuknâme-i İlhânî'nin Eski Anadolu Türkçesine tercümesi tanıtılıp çeviri yazısı ve sözlüğü hazırlanarak Osmanlı geleneği içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Döneminde Türkçe Yazılmış Taşlar ile İlgili Kitaplar¹

Değerli taşlar, madenler ve hoş kokular ile ilgili eser verme geleneğine Türk dili tarihi içerisinde ilk olarak Harezmi Türkçesi Dönemi'nde rastlanılır. Nasîrüddin Tûsî tarafından telif edilen Tansuknâme-i İlhânî'nin Harezmi Türkçesine tercümesi; değerli taşlar ve madenlerle ilgili Türkçe geleneğin ilk örneği kabul edilebilir.² Anadolu'da değerli taşlar ve madenler hakkında Türkçe yazılmış eserler Beylikler Dönemi'nde görülmektedir. Bu dönemde -eksik de olsa- Tansuknâme-i İlhânî'den tercüme veya alıntılar yapılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde de bu konuya yabancı kalınmamış; değerli ve yarı-değerli taşlar konusunda taş işleme ustalarını, tacirleri ve toplumun diğer kesimlerini aydınlatmak için çok sayıda kitap yazılmıştır (Demir ve Kılıç, 2003, s. 1).

Beylikler döneminden Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar yazılmış bazı önemli eserler ana hatlarıyla şunlardır:

Cevâhîrnâme; Yazıcızâde Ahmed Bîcân tarafından manzum olarak yazılmıştır. Günlük hayatta en yaygın cevherlerin seçildiği ve tanıtıldığı bu eserde bilim tarihi açısından pek yenilik olmadığı ileri sürülmüştür. Eserde bahsi geçen taşlar şunlardır: *altın, yakut, elmas, zümrüt, firûze, akik-i yemenî, mercan, kehribar, lâciverd ve seng-i kudret* (Demir ve Kılıç, 2003, s. 42).

Dürr-i Mekkûn; Yazıcızâde Ahmet Bîcân tarafından Kazvî'nin Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât'ından esinlenerek yazılmıştır. Eser dinî, tasavvufî ve efsanevî bir nitelik taşımakla beraber (Demirtaş, 2009, s. 3) *kavlince otlar ve yemişler ve taşlar hassiyetin bildirir* bölümünde yaklaşık on kadar taş hakkında bilgi verilmiştir. Bu taşlar: *elmas, firûze, talk, mîknatis, yakut, lâl, inci, zümrüt, mercan ve yeşimdir* (Demir ve Kılıç, 2003, s. 25).

Cevher-nâme; Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî tarafından Tuhfe-i Murâdî'den daha önce yazılmış ve Timurtaş Bey oğlu Umur Bey için hazırlanmıştır (Argunşah, 1999, s. 13-14). Yirmi beş bölümden meydana gelen Cevher-nâme'de değerli taşlar hakkında genel bilgiler, nereden temin edildikleri, iyisi ve kötüsü, özellikleri, faydaları ve değerleri hakkında bilgi vermektedir. Metinde bahsi geçen taşlar şunlardır: *yakut, zümürrüd, zeberced, balhas, benefşe, becâdî, elmâs, 'ayne'l-hir, pâ-zehr, pîrûze, 'akîk, cezc, magnatis, senbazic, dehne, laciverd, mercan, sebec, cimşit, humahan, yeşim, yısıb, billur, talk*.

Tuhfe-i Muradî; Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî tarafından telif edilmiş ve Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'a sunulmuştur (Argunşah, 1999, s. 39). 32 bapta meydana gelmiştir. Bu baplardan 26. ve 32. bapta birden çok taş veya kokudan bahsedilmiştir. Toplamda 63 adet taş ve hoş koku (*ittir*) hakkında bilgi verilmiştir. Her bir bap taşların değerlerine veya özelliklerine göre de çeşitli fasıllara ayrılmıştır. Örneğin *inci* 10 fasıla ayrılmışken *yakut* 4, *zümürrüd* 3, *zeberced* 1, *la'l* 2 fasıl olarak hazırlanmıştır.

¹ İzgi Osmanlılar döneminde kullanılan mineraloji kitapları bahsinde Türkçe olmayan şu kitaplar hakkında bilgi vermiştir: *Kitâbü'l-Cemâhir fî Ma'rîfeti'l-Cevâhîr* (Arapça), *Tansuk-nâme-i İlhânî* (Farsça), *Cevâhîrnâme* (Farsça), *el-Makâlâtü'l-Cevheriyye* (Arapça).

² Bu eser Fatih Kurtulmuş tarafından bulunmuş ve doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Eserde adı geçen madenler, değerli taşlar ve hoş kokular şunlardır: *inci, yakut, zümrürüd, zeberced, la'l, benefş, becâdî, elmâs, ʿaynü'l-hirr, pâd-zehr, pîrûze, ʿakîk, cezʿ, mignâtîs, senbâdec, dehene, lâciverd, mercân şebe, cümşüt, hammâhân, yeşm, yash, billûr, mîna ve çînî âlet ve kehriübâ, kalan ahcar (ektemküt, hacerü'l-kürk, hacerü'l-bakar, hacer-i lebnî, hacer-i kibî, hacerü'l-kehb, hacerü'l-münfî, hacerü'l-kamer, hacerü'l-yarakan, hacer-i bugzu'l-hall, hacerü'l-kaysûr, hacerü'l-fâr, hacerü'l-hayye), talk, mühreler, balasân yağı, sakankûr ve kalan cimâc arturur balıklar, balık dişi ve ʿâcun, ıtrlar (müfred ıtrlar: misk, ʿanber, ʿûd, zebâd, kâfûr, sandal; mürekkeb ıtrlar: nidd, lehlehe, mutarrâ, râmeki ve sukku'l-misk, ʿanberine, gâliye, zerîre ve ʿabîr ve fetîl.*

Cevhernâme-i Sultân Murâdî; Osmanlı sahasının değerli taşlar ve madenlerle ilgili ilk eserlerinden birisi olan bu eser Mustafa bin Seydî tarafından Sultan II. Murad için hazırlanmıştır. Nasîrüddin Tûsî'nin Tansuknâme-i İlhanî'sinin eksik bir tercümesidir. Tûsî'nin cevher-nâmesi hakkında bilgi vererek *bu fakîr dilediüm ki ol kitâbî Türkî diline döndürem* cümlesiyle tercüme yapıldığını bildirmiştir (Murad, 2019, s. 29). Madenlerin, değerli taşların ve hoş kokuların iyisi ve kötüsü, hileleri, faydaları, değerleri belirtildikten sonra çeşitli hikâyelerle desteklenerek anlatılmıştır. Eserde bahsi geçen taşlar şunlardır: *İnci, yakut, zümrürüd, elmas, lâl, firuze gibi taşlar ile misk, zebâd, anber, sandal, ud ve kâfur.*

Risâle-i cevâhir-nâme; Za'îfî tarafından 1545 yılında değerli taşlarla ilgili Farsça eserden tercüme edilmiştir (Kutlar, 2005, s. 54). Eserde cevherlerin elde edildikleri, işlendikleri ve alınıp satıldığı yerler; kimler tarafından işlendikleri, sahtesi ile gerçeğini ayırma yolları, değerleri, renkleri, çeşitleri, lakapları, etkileri ve bunlarla ilgili inanışlar hakkında birçok bilgiye yer verilmiştir (Kutlar, 2005, s. 62). Risâle-i cevâhir-nâme'de şu taşlar yer alır: *elmas, yakut, la'l, zümrürüd, inci, pîrûze, pâ-zehr-i hayvânî, anber-i eşheb, lâciverd, mercân, akîk, yeşm.*

Yakutatü'l-mehâzin fi cevâhiri'l-me'adin; Yahyâ b. Muhammed el-Gaffârî tarafından 1511 yılında Şehzade Korkut'un yardımcısı Piyâle Bey'in emriyle kaleme alınmıştır (İzgi, 2019, s. 577). Nasîrüddin Tûsî'nin Tansuknâme-i İlhanî adlı eserinden ve Muhammed ibn Mansûr'un Cevher-nâme-i Cedîd'inden yararlanarak hazırlanmıştır (Kutlar 2021, s. 458). Eserde şu taş ve madenler bulunmaktadır: *yakut, inci, zümrürüd, zeberced, elmas, ayne'l-hirr, lâl, firûze, panzehir taşı, akik, benefş, bîcâde, mâde-piç, cez', miknatis, zımpara, dehne, lacivert, mercan, yeşb, billur, cemest, sebec, hummâhin, talk, yağmur, ukâb, yerekan, bâğazü'l-hall, zeyt, hacerü'l-yehûd, hacer-i ermeni, hacerü'l-fârûn, hacerü'd-dem, hacerü'l-kamer, hacer-i zül-elvân, hacerü'n-neom, hacer-i miskali, markaşışa, magnîsiyâ, sürme taşı, tûtiyâ.*

Cevher-nâme; 16 yy'da Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî tarafından Hermes'in Arapça cevher-nâmesinden tercüme edilmiştir (Murad ve Ateş, 2018, s. 100). 21 bap ve 6 fasıldan meydana gelmiştir (Murad, 2023, s. 31). Eserde adı geçen taşlar şunlardır: *yakut, inci, panzehir taşı, zebercet, zümrüt, elmas, malakit, (bakır taşı) miknatis, altın, bicâzî, gümüş, mercan, akik, selenit, kezk, yash, lacivert, oniks, bakır, zımpara, sendaluz; firuze kehribar, bedahşi lâl, benefşe, yeşim, serpentin.*

Risâle-i ma'den; el-Ma'denü'l-Âmire Nâzırı Hasan tarafından hicri 954 yılında yazılmıştır (İzgi, 2019, s. 578).

Risâle-i mücevherât; Zeynelâbidîn Efendi tarafından hazırlanan bu eser on iki bap üzerine tertip edilmiş olup içerisinde *elmas, yakut, lâl, zümrüt, firûze, inci, pâdzeher-i hayvan, anber-i esheb, lâciverd, mercân, akik ve yeşim* gibi taşlar hakkında bilgiler vermektedir (İzgi, 2019, s. 579). Kılıç ve Demir (2003, s. 34) tarafından hazırlanan çalışmada eserin ismi

Risâle el-Cevâhir olarak tanıtılmıştır ve şu taşların isimleri geçmektedir: *elmas, yakut, lâ'l, inci, firûze, pâd-zehr, mercan, akîk ve yeşim*.

Şifâ' el-Fu'âd li Hazreti Sultân Murâd; Bu eser de Zeynelâbidîn Efendi tarafından telif edilip Sultan IV. Murâd'a sunulan sağlık bilgisi ile ilgili bir eserdir. On dördüncü bölümü değerli taşlara ayrılmış olup şu taşların ismi zikredilmektedir: *elmas, yakut, zümrüt, lâ'l zebercet, inci firûze, akîk, billûr ve pâd-zehr* (Demir ve Kılıç, 2003, s. 33)

Ahcara su vermek hakkında risale; Şeyhzâde diye tanınan es-seyyid Dervîş İbrâhim el-Feyyâz el-Mevlevî el-Çatalcavî tarafından hicri 1137 yılında telif edilmiştir (İzgi, 2019, s. 579).

Tanzîmü'd-Dürer fi İlmi'l-Hacer; Tahmini olarak hicri 11. yy'de istinsah edilmiş olan eser Türk Hakîm diye tanınan Şeyh Ziyâ-i Antakî'nindir (İzgi, 2019, s. 579)

Sanâyi'i- Mücevherât; Müellifi ve yazım tarihi tam olarak bilinmemektedir (İzgi, 2019, s. 579).

Cevâhîrnâme; 1857'de Kayalzâde Matbaası'nda 740 sayfa hâlinde basılan bu eserin de müellifi belli değildir (İzgi, 2019, s. 579). Milli Kütüphane arşivlerinde '06 Mil EHT A 41017' numara ile kayıtlı -muhtemelen- bu eserin muhtasarı olan bir cevâhîrnâme bulunmaktadır. Giriş kısmında 'ma'lûm ola ki bu risale-i mu'tebere cevâhir-nâme-i aşliyyeden ihtîşâr üzere istihrâc olunmuşdur ki on iki bâbı müstemildir' ibaresi geçmektedir. Bu eserde geçen taşlar: *elmas, yakut, lâ'l, zümrüt, inci firûze, pâd-zehr, anber-i eşhen, lâciverd, mercan, akîk, yeşim*.

Mecmû'atü'ş-Şanâyi; Mütercimi bilinmeyen bu eser tahminen 17. yüzyılda Bitlis Hanı Abdal Han'ın emri ile Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir (Kara, 2013, s.1). Değerli taş ve madenlerin yanı sıra camların renklendirilmesi, kılıçların sağlamlaştırılması, kemik boyaması, panzehir ve kuvvet verici macunların hazırlanması, yapay çiçek yapımı ve havai fişek gibi diğer eserlerde görülmeyen pek çok pratik konu hakkında bilgi verilmiştir (Kara, 2013, s. 2). 39 bölümden meydana gelen bu eserde bahsi geçen taşlar ve madenler şunlardır: *inci, yakut, lal, billur, zümrüt, zebercet, firuze, mercan, elmas, mina, lacivert, gümüş, altın, bakır, çelik kurşun, kalay, zırnık*.

Tansuknâme-i İlhânî'nin Eski Anadolu Türkçesine Bilinmeyen Tercümesi

Beylikler Döneminde başlayan değerli taşlar ve madenler ile ilgili eser verme geleneği Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bilinmeyen bir Tansuknâme tercümesi üzerinde durulacaktır. Müellif hattı bugün elimizde olmayan bu eserin tam olarak ne zaman tercüme edildiği ile ilgili bir bilgi de yoktur. 'Begler Begi Karaca Beg'e sunulduğu giriş kısmından anlaşılan eserin yazıldığı dönem tahmin edilebilir. Osmanlı tarihinde yaşamış üç 'Karaca Beg' vardır. Bunlardan birincisi, Yıldırım Beyazıd'ın oğullarından Emir Süleyman'ın yanında olan Karaca Beg'dir. Ölüm tarihi yaklaşık olarak 1410 ya da 1411 olarak kayda geçmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla herhangi bir beyler beyliği rütbesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Tansuknâme'nin birinci Karaca Beg döneminde yazılma ihtimali yoktur. İkinci Karaca Beg 1444/(h.) 847 yılında Varna Savaşında ordunun sağ kanadını kumanda ederken şehit düşmüş olan Anadolu Beylerbeyi'dir (Yalazı, 2018). Üçüncüsü, Fâtiş Sultan Mehmed'in kumandanlarından Dayı Karaca b. Abdullah'tır. 860 yılının Şâban ayının ortalarında (Temmuz 1456 ortaları) Belgrad

kuşatmasında şehit düştüğü kaydedilmektedir (Karakaya, 2019, s. 17). Karacabey'in torunlarından İzzet Karacabey'in yazmış olduğu Karacabey Mamuresi adlı eserde durum şöyle anlatılmıştır:

Dayı Karaca Bey de Anadolu Beylerbeyi, büyük Türk şehidi ikinci Karaca Bey'le Varna savaşına iştirak etmişti. Fakat Rumeli Beylerbeyi mi, yoksa bir sancak beyi olarak mı iştirak ettiği hakkında katiyet ifade eden bir vesikaya rastlamadık. Savaşa iki Karaca'nın birden adlarının karışması tarihçileri şaşırtmıştır. Türk ve Osmanlı tarihi henüz işlenmemiş ve yazılmamıştır. Varna muharebesine iştirak eden Rumeli Beylerbeyinin kim olduğu hakkında derin ihtilaflar vardır (Karacabey, 1943, s. 170)

İkinci ve Üçüncü Karaca Begler'in aynı dönemde yaşamış olması eserin bu dönemde yazılma ihtimalini güçlendirmektedir. Karaca Begler'in 1444 veya 1456 yılları arasında şehadet mertebesine ulaştıkları göz önüne alınırsa eserin tercümesi tahminen bu tarihten önce olmalıdır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye kütüphanelerinde iki nüshası vardır:

Bunlardan ilki ve çeviri yazısı³ yapılan nüsha Laleli koleksiyonunda 02044 numaralı mecmuanın içerisinde üçüncü risale olarak 56.-66. varaklar arasındadır ve istinsah tarihi olarak 1035'tir. Eserin ismi Kütüphane kayıtlarında '*Tansûh-nâme-i İlhânî tercümesi*' olarak geçmektedir. Cilt boyutu 19,9 x 13,9 cm olup her bir sayfada 25 satır vardır ve harekeli. Taş isimlerinin geçtiği başlıklar kırmızı metin siyah mürekkep ile kaleme alınmıştır.

İkinci nüsha Hüsrev Paşa koleksiyonunda 00150 numaralı mecmuanın içerisinde ikinci eser olarak 14.-18. varaklar arasında bulunmaktadır. İstinsahı 1018 yılında yapılmış olup eserin ismi '*terceme-i tansûknâme-i ilhânî*' olarak kayıtlıdır. 21.3 x 15 cm ebatlarındadır. Harekesiz olup taş isimlerinin geçtiği başlıklar kırmızı ve metin siyah mürekkep ile yazılmıştır.

Laleli nüshasının içerisindeki bölüm başlığı '*terceme-i kitâbü'l-cevâhirü'l-müsemmâ bi-tensîh-i ilhânî*'dir. Besmeleden sonra Tanrı'ya hamd, Peygamber ve Ashabına kısa bir selamdan sonra kitabın yazılış amacı yer alır:

buyurdılar ki bir fârsî risâle ki ma'rifeti cevâhir ve aḥcâr ve me'âdin ve nebât ve ḥayvânâtda mevlânâyı melikü'l 'ulemâ-i ve sultânu'l ḥükemâ ḥvâce naşîrî'l milleti ve'd dîn kendü aşrınıñ pâdişâhı için te'lîf kılup ve adını risale-i tensîh-i ilhânî komuşdur ve bu kitâbı mezbûri fârsîden türkiye tercüme itmemeze emr itdügine binâ'en ...

... cevâhirün envârını ve evzânını ve kıymetini ve ḥâşşiyetini ve me'âdinini ve sebeb-i helâkini ve ḥıfzını ve cevâhir-i mezbûrenün birbirine nisbetini bilmek ... (56b/03)

Beylerbeyi Karaca Beg'in övgüsü:

*bi-inâyeti rabbü'l 'âlemîn **begler begi karaca beg** edâma'ullâh devletehu ve zâde-i rif'atehu bu dâ'ilerine ki muḥibb-i muḥliş ü devlethvâh müteḥâşşışlarındanur (56b/02)*

Tansuknâme'nin Eski Anadolu Türkçesine tercümesi muhtasar bir şekilde yapılmış olup bazı bölümler tercümeyle dahil edilmemiştir. Farsçası 96 bölüm, tercümesi ise 39 bölümden meydana gelmiştir. Aşağıdaki tabloda değerli taşlar, madenler ve hoş kokular karşılaştırmalı olarak verilmiştir:

Tansuknâme-i İlhânî EAT tercümesinde geçen değerli taşlar ve madenler	Tansuknâme-i İlhânî'de geçen değerli taşlar ve madenler
---	---

³ Harekeli olması sebebiyle bu nüsha tercih edilmiştir.

<p>mervārīd (56b/18), yāḳūt (57b/17), zümürriid (59a/22), elmās (59b/18), la^l (60a/20), firūze (60b/18), bīcāde (61a/21), mercan (61b/03), pānzehr (61b/11), muḳnātīs (61b/23), ^oakīk (62a/12), dīhne (62a/17), lācīverd (62b/05), yeşm (62b/13), billūr (62b/20), cez^e (63a/02), mīnā (63a/14), ābgīne-i fir^oavnī (63a/17), çīnī (63a/22), kehribā (63b/03), sendurūs (63b/10), mārkaşışā (63b/15), manissyā (63b/24), sunbād (64a/04), ḥacerü'l-yahūd (64a/08), seng-i sürme (64a/16), ḥacerü'l-ḥayye (64a/21), ḥacerü'l-ḥabeş (64a/24), ḥacerü'l-zīnet (64b/02), ḥacerü'l-dem (64b/06), ḥacerü'l-kamer (64b/11), ḥacerü'l-yereḳān (64b/18), ḥacerü'l-^ouḳāb (64b/25), ḥacerü'l-nāfizü'l-ḥall (65a/10), ḥacerü'l-leben (65a/15), ḥacerü'l-^okubūr (65a/22), seng-i mūs (65b/05), ḥacerü'l-^otalḳ (65b/11), ābnūs (65b/18)</p>	<p>ābnūs, ^oac, ^oakīk, altun, ^oanber, bād-zehre, bakır, baḡzü'l-ḥal, balıḳ tişi, belesān yaḡı, berd taşı, betravi, bīcāde, billur, busseḡ, cez^e, çīnī taşı, darsini, dīhne, el-ḥayye, elmas, erneb-i bahri, eşmed, firūza, ḥacerü'l-meşḳālī, ḥacerü'l-dem, ḥacerü'l-kamer, ḥacerü'l-yahūd, ḥacerü'z-zafer, ḥalk taşı, ḥermühre, ḥımār taşı, ḥoms, ḥotū, içni savutur otlar, kâfur, kal^oay, kehribā, kerekī taşı, kibrit, ḳubūr taşı, ḳurḡaşın, kuvaş taşı, kümüş, lācīverd, laden, la^l, lebeni taşı, maḡnaţis, maḡnūsā, markaşışa, mercan, mīnā, misk, nerūk, neşādur taşı, nilüfer taşı, purak, ruḡām taşı, saḳankūr, sefidruy, senbādec, sendārūs, serātān bahri, sıçkan taşı, sindik, şazenec, sebb, ṭalīkūn, talḳ taşı, temür, teys taşı, tiryak, tütyā taşı, ^oūd, uḳāb taşı, uyḡu taşı, uyḡunıñ zıddı taşı, yaḡmur taşı, yāḳūt, yereḳān taşı, yeşb, yılan mühresi, yinçü, zāc taşı, za^oferān, zeyt taşı, zıdd taşı, zibād, zirnīh, zümürriid</p>
---	--

Tercümede bazı taş isimlerinde hatalar görülmektedir:

- Orijinal metinde *baḡzü'l-ḥall* olarak geçen taş -sirkenin düşmanı taş- tercümede *ḥacerü'l-nāfizü'l-ḥall* olarak hatalı aktarılmıştır.
- Tercümede geçen *ḥacerü'l-ḥabeş* hatalı bir biçimde *çīnī taşı*'nin karşılığında verilmiştir. Asıl metinde *ḥacerü'l-ḥabeş* isimli bir taş yoktur.
- Tercümede *ābgīne-i fir^oavnī* iki farklı yerde ve hatalı bir şekilde tercüme edilmiştir. İlk olarak asıl metinde elmasların anlatıldığı bölüm içerisinde *ābgīne-i baḡdādī⁴* olarak geçen bir tür cam kumunun karşılığında; ikinci olarak da *çini aletleri* bölümünün karşılığı olarak yanlış şekilde tercüme edilmiştir.

Metin

(56a) (13) **tercüme-i kitāb-ı cevāhirü'l-müsemmə tensiḥ-i ilḥānī**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ تَوَكَّلْتُ عَلَى الْحَيِّ الْقَرِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا إِسْلَامُ رَبِّنَا وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا

(16) ammā ba^d ol emīr-i kebīr (17) ü mücāhid ü murābıt-ı bī-naẓīr ve muḳbil-i manşūr seyfü'd devlet-i (18) ve'd dīn ḥüsāmü'l islām ve'l müslimīn seyyidü'l ümerā-i (19) fi'l ^oālemīn iḥtiyār-ı re'īs selātinü'l muḥtaşş (20) bi-^oināyeti rabbü'l ^oālemīn begler begi ḳaraca beg

(56b) (1) edāma'ullāh devletehu ve zāde-i rif^oatehu bu dā^oilerine ki (2) muḥibb-i muḥliş ü devleth^ovāh müteḥaşşışlarındandır (3) buyurdılar ki bir fārsī risāle ki ma^orifet-i cevāhir ve (4) aḥcār ve me^oādin ve nebāt ve ḥayvānātda mevlānā-yı (5) melikü'l ^oulemā-i ve sultānu'l ḥükemā ḥvāce naşīrū'l milleti (6) ve'd dīn kendü ^oaşrınıñ pādīşāhu için te'lif (7) ḳırup ve adını **risāle-i tensiḥ-i ilḥānī** ḳoşudur (8) ve bu kitāb-ı mezbūrı fārsiden türkiye tercüme (9) itmemeze emr itdüğine binā'en li-emrihi'l ^oālī (10) tercümeğe mübaşiret idüp cevāhirün envā^oını ve (11) evzānını ve ḳiyemetini ve ḥaşşiyetini ve me^oādinini (12) ve sebeb-i helākini ve ḥıfzını ve cevāhir-i mezbūrenün (13) birbirine nisbetini bilmek ile bu

⁴ Harezmi Türkçesine *baḡdad piyalesi* şeklinde tercüme edilmiştir.

bâbda maḥzûz ve (14) behreyâb olmasıçün bu kemîne-i dirîne emr-i mezbûrî (15) cânuma minnet ve dil-i maḥzûnumu teselliyet ve ḳalb-i mecrûhuma (16) berr-i sâat ve ser-i bi-sâmânuma tâc-ı saâdet bilüp (17) birkaç bâba taksîm üzre terkîm itdüm bi-avni'llahü'l kerîm (18) ve ḥüsn-i tevfiḳihî'l amîm **bâb-ı evvel mervâridün** (19) evzânın ve kıymetin ve ḥâşşiyetin beyân ider (20) bilgil ki mervârid gerekdir ki şeffâf ve âbdâr ola (21) ve bi-ayb ve yek dâne ola eger veznde buçuḳ deng olsa (22) kıymeti dört dînâr ola eger üç çekirdek olsa (23) kıymeti sekiz dînâr ola çün tamâm bir deng olsa (24) kıymeti on altı dînâr ola ya'ni kaçan veznde (25) bir çekirdek ziyâde olsa kıymeti bir ol miḳdâr ziyâde

(57a) (1) ziyâde ola tâ iki denge irişince iki dengden şonra (2) kaçan iki dengiñ rubı miḳdârı ziyâde olsa kıymeti (3) iki ol miḳdâr muzâaf olur ve veznde iki (4) deng miḳdârına üstâdlar râiyün dirler ya'ni çün (5) mervârid veznde iki buçuḳ deng olsa kıymeti (6) yüz seksen ve yâḥûd iki yüz dînâr olur ândan (7) şonra bu mezkûruñ kaçan veznde beş bahşende bir (8) bahşı ziyâde olsa ânıñ miḳdârı kıymeti âzâf (9) ve muzâaf olur kaçan mervârid bî-ayb olup (10) veznde buçuḳ dînâr olsa ânıñ kıymeti dört yüz dînâr (11) olur bu mertebeden şonra eger veznde ziyâdesi (12) sehl-i tefâvüt itse müşterinüñ rağbetine müteâllık olur (13) ammâ mervâridün bî-gâyet müntehâsı ki necmî di(r)ler yıldız (14) gibi tâbında ve şeffâf olur ve ba'zısı süd renginde (15) olur aña şîrfâd? dirler ve ba'zısı şamân renginde olur (16) aña tebnî dirler ve ba'zısı âḳ kil renginde olur (17) ki aña verdî dirler ki ânda hem şarullık ve hem (18) kızılılık görünür ammâ mervârid ki tamâm vezn ola ekşer (19) verdîde ve tebnîde bulunur ğayrısında nâdir (20) olur ikinci bâb mervârid beyânındadır ki (21) bilgil ki mervâride od ḥarâreti ziyân idüp (22) rengini tağyir ider ve şarardur bil ki ziyâde ḥarâret (23) olsa göyindürür ve âdemün bedeni dâḥı mervâridün (24) ḥarâvetini giderür ve nezâketini tağyir ider ve ḥüb (25) râyihalar ki misk ve kâfûr gibi ve bunlaruñ emsâline ki

(57b) (1) var ise mervâride ziyân ider ve nemnâk yirde ḳomaḳ (2) dâḥı zarar ider ve sâ'ir cevâhir ile me'an ḳomaḳ dâḥı (3) ziyân ider zirâ ki mervârid bî-gâyet nâzîkdür ânlaruñ (4) ihtilâfında tiz müteğayyir olur ve şol tiz nesnelere ki sirke (5) ve nûşâdır ve bunlaruñ mânendi her ne var ise yiyüp (6) çürüdür helâk ider pes bu mezkûr nesnelereñ hıfz (7) idüp âz itmek gerekdir hıfz-ı mervârid beyânındadır (8) mervâridün hıfz itmesinde gerekdir ki bir şâfi şîşeyi (9) âlup mervâridi içine ḳoyup âğzını gireçle muḥkem şıvayalar (10) her yılda iki kere çıkarup rûzgâra ḳarşu ḳoyalar (11) ki ol yirde ḥarâret ve nemnâklik asrı olmaya ki buḥâr (12) irişe ḥâşşiyet-i mervârid eger mervâridi meferr ḥalde (13) ve ma'cûnlara ḥalt idüp isti'mâl itseler ḳalbe ḳuvvet (14) virüp ğuşşayı gidere ve ferihî ziyâde ide ve boğazdan (15) gelen ḳanı ḳaç ide ve kühlere ḥalt olunsa gözün (16) rûşenâlığın ziyâde idüp ḳuvvet vire ve âğrıḳdan (17) ve za'afdan hıfz ide **envâ-ı yâḳûtı şerḥ ve beyân (18) ider** bilgil ki kızıl yâḳût ki mu'aşfer reng ola aña (19) behremânî dirler ândan şonra bir nev'inde dâḥı rummânîdir (20) ki anâr dânesine müşâbih olur ve bir nev'ine dâḥı (21) erğuvânî dirler ki ânda zulmet görünür ândan şonra (22) yâḳût âğbesdir ki ânda yaşıllık ve şu'âe peydâ olur (23) şol tâvus yünji gibi ve ba'zısı birinc rengine olur (24) ve ba'zısı çivi rengine olur ve ba'zısı âsmân (25) kevn olur bu mezkûrlar cemî'an kızıl yâḳûtun envâ'idür

(58a) (1) envâ'idür şarı yâḳût beyânındadır (2) bilgil ki şarı yâḳût dâḥı niçe envâe olur (3) bî-gâyet a'lâsına mişmişî dirler ki zerdâlu rengine (4) olur ândan şonra nârencî reng olur ândan (5) şonra sepîdî olur ki ḳurşun rengine (6) olur ammâ yâḳût sepîd billür rengine olur ânıñla (7) billür veznde zâhir olur zirâ ki yâḳût sengin olur (8) ve ḳatı olur ve billür ḥafîf olup yumşak olur (9) kıymet-i yâḳût-ı sürḥ ki behremânî ve rummânîdür eger (10) şeffâf ve bî-ayb ola ya'ni memsûḥ ve mütesâvî (11) olup mücellâ ve düz ola veznde buçuḳ deng olursa (12) kıymeti on dînâr ola ve eger üç çekirdek olsa (13) yigirmi dînâr ola ve eger tamâm bir deng olsa kıymeti (14) elli dînâr ola ve eger iki deng olursa kıymeti yüz

(15) dînâr ola ve eger veznde buçuğ mişkâl olursa (16) kıymeti iki yüz dînâr ola dört deng olursa (17) üç yüz dînâr ola ve eger beş deng olursa kıymeti (18) yedi yüz dînâr ola ve eger bir mişkâl tamâm olursa kıymeti (19) biñ dînâr ola h̄vâce ebū reyḥān cevheri eydür kızıl (20) yâkūt ki deliksiz bî-[°]ayb ve memsūḥ ve ṭulānî ola (21) ya[°]nî subî? ola veznde bir mişkâl ola kıymeti (22) beş biñ dînâr ola ve bu miqdâr veznde ziyâdeye kıymet (23) olmaz bāyi[°]nün irâdetine ve müşterinün rağbetine göre olur ammâ (24) yâkūt-ı erguvâninün kıymeti rummâninün sūlasāyi miqdârı (25) olur ve yâkūt-ı ağbes on baḥşende bir baḥşi

(58b) (1) miqdârı olur ve yâkūt-ı âsmân-ı kevn yigirmi baḥşende (2) bir baḥşi miqdârı olur ammâ şarı yâkūt şeffâf (3) ve âbdâr olup memsūḥ olsa bir mişkâl elli dînâr (4) deger ve sâ'ir envâ[°] şarı yâkūtun bahası miqdâr (5) olur ammâ âḡ yâkūtun kıymeti billür kıymetinden ziyâde (6) olmaz [°]alâmet-i yâkūt beyânındadır yâkūtun (7) [°]alâmetleri budur ki cemî[°] aḥcârı ezer ammâ ânı elmâsdan (8) ġayrı nesne ezmeyüp eşer itmez ve [°]aḡiḡ ânı hırâşide (9) itmez ikinci [°]alâmeti oldur ki şu[°]â[°]ı la[°]lden (10) ziyâde olur hiç bir taşda ânun şu[°]â[°]ı olmaz ve (11) üçüncü [°]alâmeti oldur ki cemî[°] aḥcârdan veznde (12) sengin olur dördüncü [°]alâmeti oldur ki (13) âteşde pâydar olur çün âteşe ḡosalar beyâz (14) görünüp eger çıkarırsalar hemân yine renginde olur (15) eger müferriḡe ve me[°]âcine ḡomaḡ dileseler ânı âteşe (16) ḡoyup ba[°]dehu çıkarup üzerine soğuḡ şu (17) ve yâḡūd ḡar ḡoyalar tâ ki nerm ola ba[°]dehu ezüp (18) yâkūti me[°]âcine ḡatarlar yâkūti cilâ virmegi beyân (19) ider ve vaḡten ki yâkūti cilâ virmek dileseler cez[°]-i yemânî (20) ki göz boncuğıdur ânı âteşde göyindürüp tâ ki gireç (21) gibi ola ba[°]dehu şuyıla ezüp ânunla yüzükleri bakıra (22) şafiha seng üzerinde âteşe ḡoyalar tâ ki yâkūt mücellâ (23) olup gerü ṭarâvete gelir ḡaşşiyet-i yâkūt beyânındadır (24) bilgil ki her kim yâkūti kendüde ḡorse vebâdan (25) emîn ola eger ağzında ḡötürse ḡönli feraḡ olup

(59a) (1) olup ḡuvvet bula ḡuşşayı gidere ve şusuzluğu (2) def[°] ide ve âḡzı soğuḡ ola ve demâḡı ter ṭuta(3) ve ḡalâyıkun gözlerine müḡib ḡörine ve müferriḡata ve (4) ma[°]cünlara ilḡaḡ olunup isti[°]mâl itseler ḡalbe ziyâde (5) ḡuvvet virüp ḡarâretine ziyâde eylese ve ferihî ârtura (6) ve ḡanı şâfi eyleye tâ ḡariki tâze ölüye baḡlasalar (7) ânun ḡanı ḡiç ṭoḡa ve ḡiç soḡuya ve ma[°]cün ile (8) isti[°]mâl itseler zehrün zararını def[°] eyleye ve (9) cevâhirün birbirine nisbetini beyân ider ve (10) h̄vâce ebū reyḥān cevheri [°]itibâr idüp (11) eydür ki yâkūt-ı âsmân-ı kevnün bir mişkâli yâkūt (12) sürḡun beş deng üç çekirdek miqdârı olur (13) büyüklükde ve aḡırlıkda zümürüdden dört deng (14) bir çekirdek ve lâciverdden dört deng üç ârpa ve (15) mervâridden dört deng ve [°]aḡiḡden dört dengde (16) bir ârpa eksik depesinden miqdâr ve cez[°]-i yemâniden (17) ve billürdan dört dengden iki arpa eksik miqdârı (18) olur ebū reyḥān cevheri eydür bunun tecrübesi (19) şuyula olur şöyle ki bir ḡabı şuyula ṭoldurup (20) bir bir bu cevâhiri içine biraḡup ḡoreler taşra ne miqdâr (21) şu dökilür bilirlir ki ol dökilen cevâhirün (22) bedelidür **zümürüdd** beyânındadır bilgil ki zümürüddün envâ[°]i (23) çoḡdur ammâ müntehâsı yaşıl zümürüddür ki âbdâr ve şeffâf (24) ve memsūḡ olur ya[°]nî düz ve mücellâ olur ânun (25) tecrübesi oldur ki şarı zümürüdd ve ige

(59b) (1) kâr ider ve oda şabr itmez ammâ yaşıl zümürüdd bu mezkûrlara (2) muḡâvemet ider ve niçe yaşıl taşlar olur ki zümürüdde (3) müşâbihdür ammâ anların ḡatında ki bu bâbda ma[°]rifetleri (4) vardır ânlar zümürüdd ile yaşıl taş ortasını fark iderler (5) kıymet-i zümürüdd-i cevheriler eydürler ki bir dirhem (6) zümürüdd ki bî-[°]ayb ve şâfi ola elli dînâr deger ammâ zamân-ı (7) ḡadimde bir pâre la[°] veznde on dirhem miqdârı geldi (8) on iki biñ dînâra şatdılar ammâ zümürüdd ki veznde üç (9) ârpa miqdârından eksik olsa ânun miqdârı kıymeti dâḡı (10) eksik olur ḡaşşiyet-i zümürüdd oldur ki her kim zümürüddi(11) kendüde ḡetürse ḡönline ḡuvvet virür ve şar[°]dan emîn (12) olur ve müferriḡler ve ma[°]cünlarda isti[°]mâl itseler [°]aḡim (13) menfa[°]at bulalar ve dâḡı zehirlenmiş kimesneye bir

deng (14) ezilmiş zümürürd içürseler zararını def^e ide ammâ derisini (15) kımayup şac ve sakalı dökile ve dâhı hamil (16) hâtunların uyluğına bağlasalar tizcek toğura (17) ve her kim zümürürdi dâ'imâ kendüde götürse hergiz yaramaz (18) düş görmeye **şerh-i envâ^e elmâs** bilgil ki (19) elmâsuñ bir nev'i âk olur şeffâf olur şol sırça (20) gibi ki aña âbgine-i fir'avnî dirler ve bir nev'i dâhı (21) oldur ki ânda âzacuk şarılık görünür aña zebdî (22) dirler ve üçüncü nev'i oldur ki anda siyâh reng görünür (23) şol jivet gibi ki aña simâb dirler ve dördüncü (24) nev'i oldur ki ânda yaşıl reng görünür ve cevheriler (25) dimişler ki kızıl ve kara elmâs dâhı olur ânuñ

(60a) (1) ânuñ imtiyhânı oldur ki elmâsuñ başı diken gibi (2) olur ol kuruşundan gayrı nesne ile kesilmez (3) ânu kesmenün tariki oldur ki elmâsı âlup kuruşun (4) üzerine koyalar dâhı çekükle uralar hemâdem (5) ol diken gibi başlar kesile ve dâhı eger (6) eyülüğün bilmek için tecrübe itmek dileseler elmâsı (7) âlup âteşde kızduralar ba^edehu çıkarup üzerine (8) şoğuk şu ve yâhüd kar dökeler eger âk gelürse (9) bî-gâyet eyüdüdür eger levni mütegayyir olursa kemdür ve eger (10) elmâsuñ kenârlarında mûm yapışdurup güneşe karşı (11) tutsalar şol kavş ü küzeñ manende ya^enî elegim sağma (12) rengi gibi renkler peydâ olursa bî-gâyet eyüdüdür ammâ (13) elmâsuñ kıymeti yâküt-ı sürh kıymeti miqdârı olur (14) hâşşiyet-i elmâs beyânındadır bilgil ki her kim (15) elmâsı dâ'imâ kendüde götürse şâ'ıkadan emîn (16) ola ve ezilmiş elmâsı dış dârûlarına katup (17) isti'mâl itseler bir yaramaz rengin giderüp şâfi (18) ide ve eger elmâsı mişkübün başına dikseler ânuñla (19) cemî^e katı taşları delerler ki ândan gayrı nesne (20) ile delinmeye **şerh-i envâ^e la^e** bilgil ki zamân-ı kadimde (21) la^e yoğdı ve kıymet ve hâşşiyeti kitâblarda mezkûr (22) degil idi ânuñ zuhûrına bâ'is oldur ki bir kere ziyâde (23) zelzele vâkı'a olup taşlar şakş olmağıla la^elün (24) ma^edeni zâhir oldı evvel kızıl la^eli buldılar (25) ba^edehu şarı la^eli buldılar ammâ şarı la^e

(60b) (1) kızıl la^elden muhkem olur ve dâhı üstâdlar la^e (2) yaşıl ve benefşe renginde dâhı olur dirler kıymet-i (3) la^e kaçan la^e-i piyâzi olsa ya^enî kızıl soğan (4) renginde olsa ve şeffâf ve bî-ayb olsa kıymeti (5) zümürürd kıymetine yakîn ola ba^edehu la^e annâbî reng (6) ve yâhüd temrî reng olup dört deng olsa (7) kıymeti bir dînârdur ammâ cümlesinden kim la^e ekhebî (8) olur ya^enî kızıl olur ki qaralığı gâlib olur (9) ânuñ kıymeti ziyâde olmaz ve şarı la^elün dâhı (10) kıymeti âz olur ve dâhı bicâdenün rengi (11) la^e rengine müşâbih olur ve reng verilmiş billür dâhı (12) la^ele benzer ammâ bunların ortasında fark oldur ki (13) bicâde la^elden katı olur ve billürü güneşe (14) karşı tutsalar ba^ezısı âk ve ba^ezısı kızıl (15) görine ve dâhı billürü ezseler âk ola ammâ (16) la^e ezilse dâhı kızıl olur ve la^elün hıfz (17) olunması hemân mervâridün hıfzı gibidür **şerh-i (18) envâ^e firûze** bilgil ki firûze kaçan âbdâr ve şâfi (19) olsa bucuş mişkâli on dînâr deger ve bir miqdârı (20) otuz dînâr deger iki mişkâl altmış dînâr deger (21) üç mişkâli yüz elli dînâr deger eger firûze (22) yaşıl olsa beş dengi bir dînâr deger ammâ (23) firûzenün müntehâsı oldur ki aña âsmânî (24) dirler ol firûze âbdâr ve şâfidür ândan sonra (25) firûze ezherî ândan sonra süleymânîdür ândan

(61a) (1) ândan sonra dürrîdür ândan sonra şarıdır (2) dürlü dürlü noktalar olur ammâ firûzenün kemi (3) oldur ki şarı ve yâhüd âk ola ânuñ gibi (4) firûzenün kıymeti âz olur ve dâhı firûzeyi (5) mervârid gibi hıfz itmek gerekdür ve firûzeye büryân (6) yağı ve iç yağı ve çirîş fâ'ide ider kaçan (7) bunlar gelir olsa rüşen ve şâfi ola hâşşiyet (8) firûze bilgil ki kaçan firûzeyi kühle koyup (9) isti'mâl itseler göze fâ'ide vire ve firûzeye (10) dâ'imâ nazar itmek gözi rüşen ider ve eger (11) dâ'imâ bilesinde? götürse mübarek olup vefâlar (12) göre ve düşmene zafer bula ve pâdişâhlar katında ^eaziz (13) ve maqbûl ola ve kadim-i pâdişâhların ^eadâtı (14) bu idi ki kaçan seyr-i güneş burc-ı hamele gelse cemî^eân (15) zî-kıymet-i cevâhiri ihzâr idüp ânlara (16) nazar iderler idi yâküt ve zümürürd ve mervârid ve (17) la^e ve firûze bunların her birini bir kadehe koyup (18) dâ'imâ nazar iderler idi

ammâ firûzeye sâ'irlerinden (19) ziyâde rağbet idüp nazâr iderler idi pes (20) imdi firûzeye nazâr itmek mübârekdür gözüñ nûrın (21) ziyâde ider **şerh-i bîcâde** bilgil ki eger bîcâde (22) yâkût sürh renginde olup âbdâr ve şâfi olur (23) kıymeti la'î-i mütevassıt miqdârı ola ve çok (24) olur ki bîcâde yâkûta benzer ammâ ki ânı âteşde (25) fark iderler zîrâ bîcâde âteşde tîz müteğayyir olur

(61b) (1) ve ba'zısı dâhî olur ki âteşde müteğayyir olmaz (2) ammâ yâkût şusuzluğu def idüp âğızda şoğuk (3) olur bîcâde böyle olmaz **şerh-i mercân** bilgil (4) ki mercânun müntehâsı oldur ki kızıl ola ânda (5) irilik olmaya ve memsûh olup tîz şınmaya hâşşiyet-i (6) mercân bilgil ki mercân ki âna bessed dâhî dirler (7) ânuñ hâşşiyeti oldur ki eger müferrihler ve dârûlar (8) ile isti'mâl itseler boğazdan ve genizden gelen kanı (9) kaç ide ve büyüyen talâka fâ'ide ide ve bağırsağda (10) olan cerâhata ve bevlün duşvârlığına fâ'ide ide (11) **şerh-i pânzehr** bilgil ki pânzehr âk ve şarı (12) ve hâk renginde olur tecrübesi oldur ki ânı (13) süde koyalar eger süd derhâl uyursa? ol (14) gâyet a'la pânzehrdür ve dâhî ânuñ eyüsi çögender (15) yaprağı renginde kızıl olur ve bir nev'ine dâhî 'aselî (16) dirler âklığa mâ'il şarı olur ve bunun hâşşiyeti (17) oldur ki kuvvetlü olur âğu yimiş ve yâhûd zehrîk (18) cânver ışırmış kimesneye bir deng miqdârı ezüp (19) içürseler ol zehr 'arağı ile çıkup bi-'avnillâhî (20) te'âlâ şihhat bula ve ol nev' pânzehr çögender (21) yaprağı rengine kızıl olur eger ânı âteşde göyindürseler (22) siyâh ola ve ânda nesnelere ola ki âteşe yanmaya **şerh** (23) **mıknâtis** beyânındadır bilgil ki mıknâtis (24) didükleri taş demüri kıpar ne kadar büyük (25) olursa ol miqdâr demüri kıpar ve ânuñ ma'deni

(62a) (1) deryâ-yı kılzümde'dür ol deryânun gemisine demürden (2) âlet itmezler ki mıknâtis cezb idüp helâk (3) olmasun diyü ve ânuñ eyüsi kızıl ve kara olur (4) şöyle ma'lûm ola hâşşiyet-i mıknâtis beyânındadır (5) bilgil ki ebü 'alî sînâ eydür eger bir kimesneye (6) ezilmiş demür içürseler âna ezilmiş mıknâtis (7) içüreler ol demüri cem' idüp taşra çıkara (8) ve zararını def' ide ve dâhî her kim mıknâtis hâl (9) idüp ve eline sürüp elini bağılu kilide sürse (10) fi'l-hâl açıla ve dâhî eger hâtûn hamil duşvârlığıla (11) toğursa mıknâtis ayağına bağlasalar âsân (12) vechle toğura **şerh-i 'akîk** ki zîkr olunur (13) bilgil ki 'akîk birkaç nev'idür ammâ cem' envâ'ından (14) şarı 'akîk ki şeffâf ve şâfi ola gâyet (15) a'lâsı oldur ki ve çok 'akîk olur ki ânuñ kıymeti (16) âz olur ve 'akîk götürmek mübârekdür dimişlerdür (17) **şerh-i dihnedür** ki zîkr olunur bilgil ki dihne (18) yaşıl olur ve ânda jingârlık peydâ olur ve yüzinde (19) kara ince hatlar olur evvel ki şâfidür âna (20) dihne-i şîrîn dirler ve ol ki ânda qaralık görünür (21) âna dihne-i talh dirler ve ânuñ ma'deni mağrib tarafında fireng (22) tağlarında olur ve eydürler ki türkistân tarafında bir (23) şehir vardur ki ânı efrâsiyâb bünyâd itmişdür ânda (24) yâkût renginde kızıl dihne olur ammâ dihne-i firengî (25) yegrek olur ki ândan kadehler düzerler ve kemerler zînet

(62b) (1) iderler ve 'azîz görürler hâşşiyet-i dihne bilgil ki (2) dihne göze külli fâ'ide idüp rûşenâlığın ziyâde (3) ider ve gözüñ tamarların muhkem ider ammâ dihne-i şîrîn (4) bu bâbda yegrekdür lâciverd beyânındadır bilgil ki (5) **lâciverdün** müntehâsı oldur ki ânda şarı noktalar (6) ola ve ne kadar ki şâfi ve hûş reng olsa ol (7) lâciverd eyü ve kıymetlü ola ve ânuñ hâşşiyeti oldur ki (8) sevdâdan olan ishâle yunmuş lâciverdden yegrek (9) nesne olmaz ve bir tabî'ata ki mâlihüliyâ gâlib ola âna (10) nâfi'dür ve ol kimesnenün ki gözine uyhu gelmeye (11) yunmuş ve ezilmiş lâciverdi âlub kıpağına sürüp (12) gözine kuvvet virüp kirpügi bitüre ve uyhu getüre (13) **yeşm beyânındadır** bilgil ki yeşm ayrığ taşdur (14) şarılığa mâ'il olur ve ba'zısı olur ki şeffâf (15) olup qaralığa mâ'il olur ânuñ hâşşiyeti oldur ki bir (16) kimesne yeşmi kendüde götürse şâ'ıkadan emîn (17) ola ve hâlâyık gözine şîrîn görüne ve mi'deye (18) bi-gâyet nâfi' ola tâ haddi diyüp tururlar ki her ki (19)

yeşmi göğsinde getürse mi°desi rencden ve za°afden (20) emîn ola ve kuvvet vire **şerh-i billür** bilgil ki billürün (21) bi-gâyet eyüsi billür-ı hindîdür ki şeffâf ve laţif (22) olur ve ol billür ki ânda pâre-i zulmet görünür âña (23) billür-ı âdim dirler ve billür ki degirmi ve şeffâf ola (24) güneşe karşı tutsalar °aksinden âteş olalar ve dâhı (25) billür şışeyi şu ile tldurup güneşe muķâbil

(63a) (1) muķâbil tutsalar ândan dâhı hemçünân âteş âlalar (2) **cez° beyân**ındadır bilgil ki cez° ki türkide âña (3) göz boncuğı dirler ânun ma°deni yemende olur ve (4) taşlarda ândan muķkem taş olmaz ve °aķık vezninde (5) ânun vezni yakîn olur ve ol birkaç nev°idür (6) âķ olur ve kıra olur ve kızıl olur ve °envâ° reng (7) ile âmihte olur ve ba°zısınun üzerinde haţlar (8) olur ve şüretler olur ki ba°zısı tamâm şüret (9) gibi ve ba°zısı nâtamâm ve şüret gibi olur ve (10) hükemâ eydürler ki cez°-i yemânîyi her kim bilesinde götürse (11) guşşası zâ'il olur ferihî ziyâde ola ve korkulu (12) perişân düşler görmeye ammâ ânunla halk ortasında çok (13) huşümet ola ve eger oğlancuklara bağlasalar âğzınun (14) şuyı tırmaya ammâ ki **mînâ** şol ma°mül şırçadır ki (15) ândan envâ° avâniler⁵ düzilür ve ânun rengi yaşıl zümürrüd gibi (16) olur ki ânunla zümürrüd ortasında rengde fark olmaz (17) **âbgine-i fir°avnî** beyânındadır bilgil ki âbgine-i (18) fir°avnî oldur ki taşını âteş ile terbiyet iderler (19) tâ ki şâfi ve rüsen ve şeffâf ve muķkem ola ândan (20) envâ° şışeler ve ķadehler düzerler ve ânun pârelerinden (21) saħķ idüp diş otına ve göz dârûlarına (22) kıatsalar nâfi°dür bi-iznillâhi te°âlâ **çinî** oldur ki (23) çanaklar ve şahanlar düzerler ve ânun balçığın (24) bir niçe zamân terbiyet idüp ta°cîn iderler (25) ve ânun hâşşiyeti oldur ki kaçan âña zehr

(63b) (1) kıosalar ve yâhüd zehrün râyihası doķunsa (2) hemândem derliye çinîyi ândan bileler ki zehr (3) vardur kehribâ beyânındadır bilgil ki **kehribâ** (4) şarı ve şeffâf olur ve eger güneşe kıosalar (5) issi olunca çöpe tutsalar kıapa ol bir (6) ağaççuğun şamğıdur ki dârûlara görür ve boğazdan (7) gelen kıanı ve ishâlden gelen kıan kıat° ider (8) bu bâbda hiç ancılayın nâfi° olmaz ve burun kıanına ve (9) cerâhata fâ'ide ider ve dâhı her kim ânu dâ'imâ kendüde (10) getürse yavuz göz dikmeye **sendurüs** beyânındadır (11) bilgil ki sendurüs dâhı şamğıdur şâfi ve (12) şeffâf sendurüs iki dürlüdür birisi gâyet (13) eyüdür ânun nişânı oldur ki âteşde °ilk gibi nerm (14) olur ve bir diñ nişânı oldur ki âteşde nerm olmaz (15) ânun hâşşiyeti kehribâ hâşşiyetine yakîndur **mârķaşışâ** (16) oldur ki âña rüşenâyî dişi dirler ânun envâ'i (17) çok olur ve bir nev°ine zehebî dirler ve bir nev°ine (18) dâhı fizzi dirler ve zehebî seng rengi şarı (19) olur âltun rengine meşâbih olur ve fizzi seng (20) rengi dâhı gümüş gibi âķ olur ammâ şarısı (21) la°le cilâ virürler ve ekhâlde isti°mâl iderler gözün nürünü (22) ziyâde ider ve eger ânu sirke ile talâ ideler endâmun (23) aķlığın giderüp sac ve şakalı tendürüst ider (24) **şerh-i manissyâ** bir taşdur ki şırça için ve çanak (25) için isti°mâl iderler birkaç nev°idür ânun yegregi

(64a) (1) yegregi oldur ki zâhiri şarı reng olur ve hâşşiyeti (2) oldur ki mi°deyi pâk ider ve kıasıkdaki taşı taşra (3) getüre ve ol hâşşiyet mârķaşışâ gibidür bil ki ândan (4) dâhı kıuvvetlüdür **sunbâd** ki âña **sünpare** dirler (5) ol bir kıatı muķkem taşdur ki hakkâklar ânsuz hiç °amel itmezler (6) ve kıatı taşları ânunla izerler ve ânun hâşşiyeti oldur ki (7) ânu ezüp eski cerâhatlara ursalar def° ide (8) **hacerü'l-yahüd** bir taşdur ki deryâda olur degirmi (9) kıoz gibi olur ve ba°zısı zeytün gibi olur (10) ve ba°zısı dâhı olur ki ânun üzerinde haţlar (11) olur ve rengi göklige mâ'il olur ve ânun hâşşiyeti (12) oldur ki kaçan bir kimesneyi cânver ışırsa ve yâhüd (13) zehr yedürseler zehrün zararını def° ider (14) ve sidik yolundaki taşı def° ider ve mi°deye (15) fâ'ide ider ammâ kıatı mi°deye zararı vardur (16) **seng-i sürme** ki âña sürme-i işfahânî dirler (17) bilgil ki ânun rengi kıara olur ve kıatı muķkem taşdur (18) ol birkaç nev°idür bunun gibi berrâķ ve şeffâf olmaz (19) ânu

⁵ Bu kelimenin imlası metinde "analar" şeklindedir. Müstensih hatası olabilir.

muhkem yumşak sahk idüp göze sürme iteler (20) rüşenâlığın ziyâde ider ve za'afdan hıfz ider (21) **hacerü'l-hayye** âña yılan taşı dirler ânuñ rengi kara (22) ve bir miqdâr kül rengine mâ'il olur ve ba'zısının üzerinde (23) hañlar olur hâşşiyeti oldur ki zehre ve cânvere (24) ışırdığı kimesneye nâfi'dür **hacerü'l-habeş** ki bir (25) şarı taşdur çün şuyla ezeler süd gibi

(64b) (1) âk ola ve âğızda ta'amı tiz ola ve göz âğrısına nâfi'dür (2) ve ziyâde et batmasına fâ'idesi ola **hacerü'l-zînet** (3) bir taşdur ki kaçan üzerine şu kosalar ândan (4) âteş zâhir ola hâşşiyeti oldur ki her kim ânı (5) kendüne getürse cemî' zarar idici cânverler ândan (6) kaçalar **hacerü'l-dem** ki âna kan taşı dirler çün ânı (7) ezeler ve yâhüd dögseler kızıl kan gibi olur (8) ânuñ yegregi oldur ki kızıl ola ve mercimek gibi dâne dâne (9) ola âña 'arabça şadene-i? 'adesiyye dirler hâşşiyeti (10) oldur ki göz dârûlarına kosalar ziyâde nâfi'dür (11) ve cerâhatı bitürüp menfa'ati muqarrirdür **hacerü'l-kamer** ki (12) âñâ kamer taşı dirler 'arab âña buzâku'l-kamer dirler ve seng-i (13) 'aseli dâhı dirler hâşşiyeti oldur ki vakten ki kamer (14) ziyâde olsa ânı şâhib-i şar'a bağlasalar nâfi' ola (15) ve meyve virmeyen ağaca bağlasalar meyve vire ve ba'zılar (16) eydürler ki ânuñ ziyâdeliği vaktinde ânda olan noktalar (17) dâhı ziyâde olur kaçan ây nâkış oldukça (18) noktalar dâhı eksilür küçük olur **hacerü'l-yerekân** bir (19) küçük taşdur ki **ehl-i yerekân ânı** âlup dâ'imâ nazar iderler (20) 'illet-i yerekâna nâfi'dür ve ânı tahşil itmenünj tariki oldur ki (21) karlağucun yavrısını âlup za'ferân ile boyayup yine (22) yuvasına koyalar anası ânı gördükde 'illet-i yerekâna mübtela (23) oldu zann itmekle bu taşı getürüp yavrısının (24) yanında kıoya varup ânı yuvadan âlup nazar ideler (25) **hacerü'l-ukâb** ki âña tavşancıl taşı dirler

(65a) (1) dirler bilgil ki kaçan bir hâtunun toğurması (2) müşkil olsa ânı kendüde getürse bî-gâyet (3) âsânlıqla toğura ve ânı tavşancıl yuvasında (4) bulurlar ve eydürler ki tavşancılun yavru çıkarması (5) ziyâde müşkil olmağın ve urup bu taşı getürüp (6) yuvasında kor tâ ki âsânlıqla yavrılaya ve ânuñ (7) nişânı oldu ki çün ânı depredele nazar iden şanki (8) ânuñ içinde bir nesne olmağla deprenür çün ki şıyâlar (9) içinde bir nesne bulmayalar ammâ yenir her pâresine ki nazar (10) idenler şanalar ki içinde bir nesne vardur **hacerü'l-nâfizü'l-hall** bir taşdur ki kaçan sirkeye bıraksalar şıçrayup (12) taşra çıka hergiz sirkede karar itmeye bu cihetden âña (13) nâfizü'l-hall dirler ya'ni sirkeye düşmeyen ol (14) taş vilâyet-i mağribde ola bî-gâyet garîbdür ve nâdirdür (15) ânı pâdişahlara tuhfe iletürler **hacerü'l-leben ki** (16) âña süd taşı dirler rengi kül gibi olur ve âğızda (17) ta'amı tatlu olur çün ânı ezeler bi-ayn süd gibi (18) olur ve ânuñ şuyını bir âltun kadehe kıoyalar ve (19) ândan göze çekseler keçisine ve cerâhatı gidere (20) ve şıhhat vire ve gözdeki yeli def' eyleye ve verem (21) 'illetine nâfi' ola gerek veremünj ibtidâsı olursa da (22) def' eyleye **hacerü'l-kubür** ki deniz köpüğine benzer bir (23) taşdur şu üzerinde turur ânuñ hâşşiyeti oldur ki (24) kaçan yazılmış kâğıda sürseler hañtını mañv eyleye (25) dirler ve eydürler ki gümüşü çeker nite ki mıknâtis

(65b) (1) demüri çekdügi gibi ve dâhı kılı çok biten mañale (2) sürseler kılını gidere eger cerâhata ekseler (3) bitüre şifâ vire vakten ki ânı ezüp şuyı ile çiçek (4) eñeri olan kimesne yüzini yusa rüşen idüp (5) çiçek eñerini mañv ide **seng-i mûş** ki **âña** şıçan (6) taşı dirler bir kara taşdur ki ândan şıçan (7) koğısı gelür ânı şol kıatı cerâhatlara ekseler (8) ol gice bitürüp şıhhat vire ve her kim ânı kendüde (9) getürse cemî' cânverler ândan kaçalar ve eger şâhib-i şar' (10) bilesince götürse nâfi' ola ve âña yunâniler lisânında (11) kâ'yûs dirler **hacerü'l-talk** ki âña ba'zılar (12) kevâkibü'l-arz dirler ya'ni yir yulduzları dimekdür (13) ol pâre pâre ve kıat kıat şafiğalar olur ve gâyet (14) şeffâf ve şafi olur ve ba'zılar ândan ca'li (15) mervârid düzerler ki hergiz mervâridden fark olunmaya (16) ve ânuñ yegregi oldur ki yufka ve şeffâf ola ve ânı (17) hâll idüp ayağâ ve yâhüd sâ'ir endâma sürseler (18)

şeffâf olup ve âteşde yanmaya **âbnūs** ki bir (19) ağaçdur ândan âzâlar yaparlar ve ânunla °acı bile (20) karışdurup fesûskârî niçe nesnelere iderler (21) çün âbnūs âteşe koyalar hûb râyihâsı çıkar (22) kaçan ânı şu ile ezüp göze çekseler gözün âkı (23) olsa mahv ide bi-hamdillâhi te°âlâ ve kuvvet vire ve od kütüğine (24) kosalar nâfi° ola ve korkduğı zahmete ve karın (25) âğrısına nâfi°dür bi-iznillâhi te°âlâ

Sözlük⁶

-A-

âbdâr (Far.): Parlak.

âbgîne (Far.): Cam.

â. fir°avnî: 1. Cam kumu. 2. Bir tür şeffaf elmas çeşidi.

âbnūs (Yun.): Abanoz ağacı.

°ac (Ar.): Fildişi.

°adât (Ar.): Adetler.

°adesiyye (Ar.):

şadene-i °a: Kaliteli bir tür kan taşı.

âdîm (Ar.): Bulunmayan, zor bulunan.

âğbes (Ar.):

yâķūt-ı â.: Bir tür yeşil ve parlak yakut.

âğrı

ķarın â.: Karın ağrısı.

göz â.: Göz ağrısı.

âğrîķ: Ağrı. (krş.: ağrı.)

âğu: Zehir.

aķcâr (Ar.): Taşlar.

°aķîķ (Ar.): Bir tür süs taşı.

a°lâ (Ar.): Enfes, pek yüce.

°âlemîn (Ar.):

rabbü'1 °â.: Alemlerin rabbi, yaratıcısı.

âlet (Ar.):

â. it- (Ar. âlet + Tr. it-) Alet yapmak.

°âlî (Ar.): Yüce, yüksek.

°alî ebü °a. sînâ: İbn-i Sînâ, İslam âlimi.

°amel (Ar.)

°a. it- (Ar. °amel + Tr. it-) İş yapmak, iş işlemek.

âmîhte:

âmîhte ol (Far. âmîhte + Tr. ol): Karışmak.

amîm (Ar.): Umuma ait, yaygın.

ancılayın: Onun gibi.

annâbî

a. reng Koyu kestane rengi.

°araķ (Ar.): Ter, nem.

arz (Ar.):

kevâkibü'1-a.: Talk taşı, beyaz ve siyah renkte olabilen, kireç madeninden ve denizden elde edilebilen bir tür katı taş.

âsân (Far.): Kolay, rahat.

âsânlığ (Far. âsân + Tr. +lığ): Kolaylık, rahatlık.

°aselî (Ar.): Beyaza yakın sarı renkte olan bir tür panzehir.

seng-i °a.: Kamer taşına seng-i °aselî de denmektedir.

âsmân

yâķūt-ı â.- ı kevn: Mavi renkli bir tür yakut.

âsmânî (Ar.): Bir tür firuze çeşidi.

asrı: Çok, fazla.

avâni (Ar.): Camdan yapılmış kapkacak.

âyırîķ: Farklı, başka.

âzâ (Ar.): Alet, kullanılacak eşya.

⁶ Sözlük hazırlanırken metinde geçen tüm kelimeler bağlamları içinde anlamlandırılmıştır.

âzacuḳ: Birazcık, azıcık.

°azîm (Ar.): Büyük, çok.

-B-

ba°d (Ar.): Sonra.

ba°dehu (Ar.): Ondan sonra.

bā°is (Ar.): Sebep olan şey, sebep.

bāb (Ar.): 1. Bölüm, kısım. 2. Konu.

baḡlu: Kapalı, kilitli.

baḡşande (Far.): Baḡışlayan, ihsan eden.

baḡşi (Far.): Baḡışlayan, ihsan eden.

bat-:

et b.+ması: Et batığı.

bedel (Ar.): Deḡer, paha.

beg

b.+ ler begi ḳaraca beg: Rumeli beylerbeyi olan Dayı Karaca Bey.

behremānī (Ar.): Bir tür kızıl yakut.

behreyāb (Far.): Hissedar, pay sahibi.

benefşe (Far.): Menekşe rengi, mor.

berr (Ar.): Hayır sahibi.

berrāḳ (Ar.): Parlak, duru.

bessed (Far.): Mercan.

bev1 (Ar.): İdrar, sidik.

bī- (Far.): +sız anlamını katan Farsça olumsuzluk öneki.

bī- (Ar.): Arapçada *ile* anlamı katan ön ek.

bi-°avnilāhi (Ar.): Allah'ın yardımıyla.

bī-°ayb (Far. bī + Ar. °ayb): Ayıpsız, kusursuz.

bi-°aynihi (Ar.): Aynı, onun gibi.

bi-°ināyeti (Ar.): Allah'ın yardımıyla.

bi-ḡāyet (Ar.): Oldukça çok.

bi-ḡamdillāhi (Ar.): Allah'ın yardımıyla.

bi-iznillāhi te°ālā (Ar.): Allahın izniyle.

bī-naḡîr (Ar.): Eşsiz, benzersiz.

bīcāde (Ar.): Bicade taşı.

billûr: Parlak ve şeffaf bir tür taş, kristal.

b.- 1 ādîm: Yuvarlak ve şeffaf bir tür billur.

b.- 1 hindî: Şeffaf ve hoş bir tür billur türü.

birinc (Far.): Pirinç rengi.

bitür-: 1. Bitirmek, sona erdirmek. 2. Kıl veya tüyün çıkması uzaması.

boncuḳ

göz b.+1: Cez° taşının Türkçe adı.

bul-

ḳuvvet b.- (Ar. ḳuvvet + Tr. bul-): Güç vermek.

şihḡat b.- (Ar. şihḡat + Tr. bul-): Sağlıklı olmak.

zafer b.- (Ar. zafer + Tr. bul-): Zafer kazanmak, üstün gelmek.

burc (Ar.)

burc-1 ḡamel (Ar.): Koç burcu.

buzāḳu'1 ḳamer (Ar.): Ay taşı.

bünyād (Far.):

b. it- (Ar. bünyād + Tr. it-) Bina inşa etmek.

büryān (Far.):

b. yaḡı (Far. büryān + Tr. yaḡı): Pişmiş kebab yaḡı.

-C-

ca°li (Ar.): Yapay, suni.

cānver (Far.): Hayvan.

cem° (Ar.):

c. it- (Ar. cem° + Tr. it-): Toplamak, bir araya getirmek.

cemî° (Ar.): Bütün.

cemî°ān (Ar.): Bütün, hep.

cerāḡat (Ar.): İrin.

c.+ a ek- (Ar. cerāḥat + Tr. ek-): Yaralı, cerahatli yerin üzerine sürmek.

cevāhir (Ar.): Cevherler, değerli taşlar.

cevherī (Ar.): Cevherden anlayan ustalar.

cez^c (Ar.): Oniks taşı.

c.- i yemānī: Bir tür oniks taşı.

cezb (Ar.):

c. it- (Ar. cezb + Tr. it-): Kendine çekmek.

cihet (Ar.): +den dolayı, +nın yüzünden.

cilā (Ar.):

c. vir- (Ar. cilā + Tr. vir-): Parlatmak, cilalamak.

çek-: 1. Kendine çekmek. 2. (Göze) Sürme sürmek.

çekirdek: Yaklaşık 5 grama denk gelen bir ağırlık ölçüsü.

çirīş (Far.): Sarı zambak kökünden yapılan bir tür macun.

çiçek: Çiçek hastalığı.

çinī (Far.): Çanak ve sahan yapımında kullanılan bir tür kil.

çivi: Koyu mavi renk.

çögender (Far.): Pancar.

çöp: Küçük parçacık.

çün (Far.): Ne zaman, ne vakit.

-D-

dā'ī (Ar.): Duacı, dua eden.

dārū (Far.): İlaç.

def^c (Ar.):

d. eyle- (Ar. def^c + Tr. eyle-): Uzaklaştırmak, gidermek.

d. it- (Ar. def^c + Tr. it-): Uzaklaştırmak, gidermek.

deg-: Değerinde, kıymetinde olmak.

degirmi: Yuvarlak.

dem:

hacerü'l-d.: Kan taşı.

deng (Far.): Yaklaşık olarak 768 grama denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü.

depe: Üst kısım.

derḥāl (Far. der + Ar. ḥāl): Hemen, çabucak.

derli-: Terlemek.

deryā

d.- yı ḳulzüm: Kızıl deniz.

devlet

seyfü'd d. devletin kılıcı anlamına gelen övgü ifadesi.

devletehu (Ar.): (onun) devletine.

devlethvāh (Ar. devlet + Far. ḥvāh): Devletin sadık hizmetkârı.

dihne (Far.): Zümrüde benzer bir tür parlak taş.

d.- i firengī: Bir dehne çeşidi.

d.- i şīrīn: Parlak bir tür dehne.

d.- i talḥ: Karalık görünen bir tür dehne türü.

dil (Far.):

d.- i maḥzūn: Kederli gönül.

dimāg (Far.): Burun.

dīnār (Ar.): Eski dönemde kullanılan altın sikke.

diḥ: Denk, eşdeğer.

dirhem (Ar.): Yaklaşık olarak 3.2 kg'ye denk gelen ağırlık ölçüsü.

dīrīne (Far.): Eski, kadim.

diş:

rūšenāyī dişi: Bir tür markazit.

doḳun-: Değmek, ulaşmak.

dög-: Dövmek, ezmek.

duşvārlıg (Far. duşvar + Tr. lıg): Zorluk, güçlük.

dürlü: Çeşitli.

dürrī (Ar.): Bir tür firuze.

düş-: Düşmek.

sirkeye d.- meyen: Sirkeye atıldığında geri sıçrayan bir tür taş.

düz-: Dizmek, sıralamak.

düzil-: Dizilmek.

-E-

ebū

e. ʿalī sînā: İbn-i Sînâ.

e. reyḥān cevherī: el-Biruni.

edāmaʿullāh (Ar.): Allah daim ve baki etsin.

efrāsiyāb (ö.a): İranlıların Alper Tunga'ya verdikleri isim.

ehl

e.- i yereḳan (Ar. ehl + Ar. yereḳan): Sarılık hastalığına tutulmuş kişiler.

ek-

cerāḫata e.- (Ar. cerāḫata + Tr. ek-): İrinin üzerine serpmek.

ekḫāl (Ar.): Gözü sürmeli, sürme.

ekhebi (Ar.): Bir tür kıvılcık renkli lal.

elegimsaġma: Gökkuşuġı.

emīn (Ar.)

e. ol- (Ar. emīn + Tr. ol-): Hastalıktan uzak olma.

emsāl (Ar.): Benzer, eş.

enār (Far.): Nar.

endām (Ar.): Beden, vücut.

ergüvānī

yāḳūt-ı e. (Ar. yāḳūt + Far. ergüvānī): Erguvan renginde bir tür yakut.

eşer

çiçek e.+i (Tr. çiçek + Ar. eşer): Çiçek hastalığının bıraktığı izler.

eser

e. it- (Ar. eser + Tr. it-): Etki etmek, etkilemek.

et

e. bat-: Batık, tırnak batması.

evzān (Ar.): Ölçü, ağırlık.

eyd-: Bahsetmek, anlatmak.

eyle-

ziyāde e.- (Ar. ziyāde + Tr. eyle-): Artırmak.

def^e e.- (Ar. def^e + Tr. eyle-): Ortadan kaldırmak.

maḫv e.- (Ar. maḫv + Tr. eyle-): Bozmak.

şāfi e.- (Ar. şāfi + Tr. eyle-): Temizlemek, arındırmak.

eyü: İyi, kaliteli.

eyülük: İyi, kaliteli olmak.

eż^eāf (Ar.): Kat kat, pek çok.

ezherī (Ar.): Bir tür firuze.

-F-

fā'ide

f. it- / vir- / +si ol-: Faydalı olmak, iyi gelmek.

farḳ (Ar.): Ayrım, nüans.

f. it- (Ar. farḳ + Tr. it-): Ayırt etmek, seçmek.

fārsī (ö.a): Farsça.

ferāḫ (Ar.)

ferāḫ ol- (Ar. ferāḫ + Tr. ol-): Gönül hafifliği, rahatlığı.

ferih (Ar.): Ferahlama, sağlığa kavuşma.

fesūs-kārī: Faydalı, işe yarar eşyalar.

fızzī (Ar.): Bir tür bakır sülfür.

fī'l-ḫāl (Ar.): Hemen, derhal.

fir^eavnī

ābgīne-i f. (Far. ābgīne + Ar. fir^eavnī): 1. Cam kumu. 2. Bir tür şeffaf elmas çeşidi.

fireng (ö.a): Avrupa bölgesi.

firengī

dihne-i f.: Bir dehne çeşidi.

fîrûze (Far.): Firuze.

-G-

ğālib

ğ. ol- (Ar. ğālib + Tr. ol-): Üstün gelmek, baskın olmak.

gerü: Tekrar, yine.

gireç (Far.): Kireç.

göklük: Mavi renk.

gör-: 1. Görmek. 2. Beraberinde tutmak. 3. İçine koymak.

göyindür-: Yandırmak.

göz

g. boncuğı: Oniks taşının Türk dilindeki karşılığı.

ğuşsa (Ar.): Gam, tasa.

-H-

habeş

hacerü'l-h.: Bir tür sarı taş.

hacer

h.- 1 uqāb: Kadın doğumunu kolaylaştırıcı bir tür taş.

h.- 1 dem: Kan taşı.

h.- 1 habeş: Bir tür sarı taş.

h.- 1 hayye: Yılan taşı, kül rengine benzeyen üzerinde siyah çizgiler bulunan bir tür taş.

h.- 1 kāmēr: Alçı taşı.

h.- 1 kubūr: Deniz köpüğüne benzer bir tür taş.

h.- 1 leben: Süt renkli bir tür taş.

h.- 1 nāfizü'l-hall: Sirkenin düşmanı taş.

h.- 1 talq: Beyaz ve siyah renkte olabilen, kireç madeninden ve denizden elde edilebilen bir tür katı taş.

h.- 1 yahūd: Yahudi taşı, kireç silikati.

h.- 1 yerekan: Sarılık hastalığına iyi geldiği düşünülen bir tür siyah taş.

h.- 1 zīnet: Üzerine su koyulduğunda alev alan bir taş.

hadd (Ar.): Sınır, çevre.

hāk (Ar.):

h. reng (Far. hāk + Far. reng): Toprak rengi.

hakkāk (Ar.): Oymacı.

halāyık (Ar.): Toplum içerisindeki halkın genel bütünü.

hall

h. it- (Ar. hall + Tr. it-): Ezmek, un ufak etmek.

hall

hacerü'l-nāfizü'l-h.: Sirkenin düşmanı taş.

halt

h. it- (Ar. halt + Tr. it-): Karıştırmak.

h. ol- (Ar. halt + Tr. ol-): Karışmak.

hamel

burc-ı h. (Ar.): Koç burcu.

hamil (Ar.): Hamile, gebe.

harīki (Ar.): Sınır, civar.

hāşşiyet (Ar.): Özellik.

hat(t): (Ar.): 1. Çizgi. 2. Yazı.

hayye

hacerü'l-h.: Yılan taşı, kül rengine benzeyen üzerinde siyah çizgiler bulunan bir tür taş.

helāk (Ar.): Bozulma, kötüleşme.

h. it- (Ar. helāk + Tr. it-): Bozulmak, çürümek.

h. ol- (Ar. helāk + Tr. ol-): Bozulmak, kötüleşmek.

hemān (Far.): 1. Derhal, hemen. 2. Benzer, onun gibi.

hemāndem (Far.): Hemen, anında.

hemçünān (Far.): Onun gibi, ona benzer şekilde.

hergiz (Far.): Asla.

hıfz (Ar.): Saklama, koruma.

h. it- (Ar. hıfz + Tr. it-): Korumak, saklamak.

h. olun- (Ar. hıfz + Tr. olun-): Korunmak, saklanmak.

hırâşide (Far.):

h. it- (Ar. hırâşide + Tr. it-): Çizmek, çizerek bozmak.

hindî

billür-ı h.: Şeffaf, hoş ve iyi bir tür billur.

hüb (Far.): Güzel, hoş.

huşümet (Ar.): Farklı görüşler, zıtlıklar.

hükemâ (Ar.): Üstatlar, bilgili kimseler.

hüsâmü'l (Ar.):

h. islâm: İslamın keskin kılıcı.

hüsn (Ar.): Güzellik, hoşluk.

h'vâce (ö.a): 1. Ebu Reyhan el-Birunî. 2. Nasîrüddin Tûsî.

-I-

ılk (Ar.): Ağaçtan akan tatlı sakız, zamk.

-İ-

ibtidâ (Ar.): Başlangıç.

iç

i. yağ : İç yağ.

ige: Eğe.

ihtilâf (Ar.): Karışma, karışarak bozulma.

ihtirâz

i. it- (Ar. ihtirâz + Tr. it-): Sakınmak, kaçınmak.

ihtiyâr (Ar.): Seçilmiş.

iğzâr

i. it- (Ar. iğzâr + Tr. it-): Hazır etmek, hazırlamak.

ilet-

tuḥfe i. - (Ar. tuḥfe + Tr. ilet-): Hediye göndermek.

ilhāk

i. ol- (Ar. ilhāk + Tr. ol-): Ekleme, katmak.

ilhānî

risāle-i tensîḥ-i i.: Tansuknâme-i İlhânî

tensîḥ-i i.: Tansuknâme-i İlhânî

ıillet (Ar.): Hastalık.

imtiḥān (Ar.): Denemek, tecrübe etmek.

irâdet (Ar.): İrade, isteme durumu.

iriş-: 1. Varmak, ulaşmak, 2. Değerine gelmek.

işfahānî

sürme-i i.: İsfahan yöresinde bulunan bir tür sürme.

islâm (Ar.):

hüsâmü'l i. İslamın keskin kılıcı.

issi: Sıcak.

isti'mâl (Ar.):

i. it- (Ar. isti'mâl + Tr. it-): Kullanmak.

ıtibâr (Ar.):

ı. it- (Ar. itibâr + Tr. it-): Kıymet ve değer vermek.

-J-

jingârlık (Far.): Oksitlenme, paslanma.

jivet (Far.): Civa.

-K-

kâ'ytûs⁷ (Yun.): Sıçan taşı.

kaçan: -dığı zaman, ne zaman ki.

kadîm (Ar.): Eskiden, eski tarihlerde.

kâfûr (Ar.): Kafur ağacından elde edilen bir tür hoş kokulu madde.

kalb (Ar.):

ķ.- i mecrûḥ: İncinmiş, yaralı.

⁷ lehaytus olarak farsça metinde farklı.

ķamer**buzāķu'1-ķ.**: Alķı taşı.**ķacerü'1-ķ.**: Alķı taşı.**ķan****ķ. taşı**: Kan taşı.**ķap-**: Kendine çekmek.**ķâr****ķ. it-** (Far. ķâr + Tr. it-): İşlemek, etki etmek.**ķaraca****begler begi ķ. beg**: Rumeli beylerbeyi olan Dayı Karaca Bey.d**ķarar** (Ar.):**ķ. it-** (Ar. ķarar + Tr. it-): Durmak.**ķarın****ķ. āġrı**: Karın āġrısı.**ķarlaġuġ**: Kırılmaġı.**ķaġ** (Ar.):**ķ. it-** (Ar. ķaġ + Tr. it-): Kesmek, durdurmak.**ķavs** (Ar.):**ķ. ü ķuzeķ**: Gökkuşaaġı.**ķebîr** (Ar.): Büyük, yüce.**ķehribā** (Ar.): Çeşitli renklerde süs eşyaları yapılan bir tür taş.**ķem** (Far.): Kötü, fena.**ķemîne** (Far.): Hakir, zavallı.**ķerîm** (Ar.): Kerem sahibi, cömert.**ķevākib****ķ.- 1 arz**: Talk taşı, beyaz ve siyah renkte olabilen, kireç madeninden ve denizden elde edilebilen bir tür katı taş.**ķevn****yāķüt-1 āsmān-1 ķ.**: Mavi renkli bir tür yakut.**ķıl-****te'lif ķ.**: (Ar. te'lif + Tr. ķıl-): Eser meydana getirmek, kitap yazmak.**ķıymetlü** (Ar. ķıymet + Tr. lü): Deġerli, pahalı.**ķim**: 1. Kimse, ķişi. 2. Ki.**ķimesne**: Kimse.**ķoz** (Ar.): Ceviz.**ķubûr****ķacerü'1-ķ.**: Deniz köpüġüne benzer bir tür taş.**ķulzûm****deryā-yı ķ.**: Kızıl deniz.**ķuvvet** (Ar.):**ķ. vir-** (Ar. ķuvvet + Tr. vir-): Güçlü olmak, güçlendirmek.**ķ. bul-** (Ar. ķuvvet + Tr. bul-): Güç vermek.**ķuzeķ****ķavs ü ķ.**: Gökkuşaaġı.**ķühl**: 1. Göze çekilen sürme 2. Göz ilacı.**ķül****ķ. rengi**: Kül rengi.**ķüllî** (Ar.): Tamamen, tümüyle.**-L-****la'1** (Ar.): Deġerli bir tür süs taşı.**l.- i piyāzî**: Kızıl soġan rengine bir tür lal.**lāciverd** (Far.): Koyu mavi renk.**laġîf** (Ar.): Hoş, güzel.**leben****ķacerü'1-l.**: Süt renkli bir tür taş.**levn** (Ar.): Renk.**-M-****ma'cûn** (Ar.): Hamur kıvamına gelmiş ilaġ.**ma'den** (Ar.): Maden, cevherlerin ve deġerli taşların çıkarıldığı yer.**ma'lûm** (Ar.):**m. ol-** (Ar. ma'lûm + Tr. ol-): Bilinmek.

ma[°]mûl (Ar.): Yapılmış veya işlenmiş ürün.

ma[°]rifet (Ar.): Bilgiler, bilimler.

mağrib (Ar.): Bugünkü Fas, Cezayir ve Tunus bölgesi.

mağal (Ar.): Bölge.

mağv (Ar.):

m. eyle- (Ar. mağv + Tr. eyle-): (Yazı için) kağıttan silmek.

m. it- (Ar. mağv + Tr. it-): (Hastalık için) izleri yüzden silmek.

mağzûn (Ar.):

dil-i m.+: Gönül sıkıntısı, derdi.

mağzûz (Ar.): Hoşnut, memnun.

mā'il (Ar.): Meyilli.

m. ol- (Ar. mā'il + Tr. ol-): Meyilli olmak.

mağbûl (Ar.): Muteber, hoşça giden.

mālîhūliyā (Ar.): Melankoli rahatsızlığı.

mānend (Far.): Gibi, benzer.

mānende (Ar.): Gibi, benzer.

manissyā (Ar.): Cam vb. gibi maddelerin yapımı için kullanılan madde.

manşûr (Ar.): Zafere ulaşan, galip gelen.

mārkaşîşā (Ar.): Pirit, demir veya bakır sülfürü, markazit.

me[°]acîn (Ar.): Macunlar.

me[°]adîn (Ar.): Madenler.

me[°]an (Ar.): Birlikte, beraber.

mecrûh

ğalb-i m.: İncinmiş, yaralı gönül.

meferr (Ar.): Ayrılmış, çıkmış.

melik

mevlânâyı m.'ül [°]ulemā: Bilginlerin meliklerinin efendisi.

memsûh (Ar.): Temizlenmiş, parlatılmış.

mervārîd (Ar.): İnci.

mevlânā

m.- yı melik'ül [°]ulemā: Bilginlerin meliklerinin efendisi.

mezbûr (Ar.): Adı geçen, zikredilen.

mezbûre (Ar.): Adı geçen, bahsedilen.

mezkûr (Ar.): Zikredilen, bahsedilen.

miğdâr (Ar.): Miktar, kadar, parça.

mînā (Far.): Lapis lazuli, lacivert taşı.

minnet (Ar.): İyiliğe karşı kendini borçlu hissetme durumu.

mişkāl (Ar.): Yaklaşık 4.25 grama denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü.

mişkeb (Ar.): Matkap.

misk (Ar.): Asya'da yaşayan bir tür ceylandan elde edilen hoş koku.

mişmişî (Ar.): Kayısı renginde bir tür yakut.

mu[°]aşfer (Ar.): Kırmızı, kızıl renk.

muhibb

m.- i muhliş : Allah için, hâlis ve samimî bir şekilde seven.

muhkem (Ar.): Dayanıklı, sağlam.

m. it- (Ar. muhkem + Tr. it-): Sağlamlaştırmak, dayanıklı hâle getirmek.

m. ol- (Ar. muhkem + Tr. it-): Dayanıklı, sağlam olmak.

muhliş

muhibb-i m.: Allah için, hâlis ve samimî bir şekilde seven.

muhtaşş (Ar.): Bir şeye özgü, mahsus.

muqâbil (Ar.):

m. tut- (Ar. muqâbil + Tr. it-): Karşısında olmak.

muqarrir (Ar.): Açıklamak, açık hâle getirmek.

muqâvemet

m. it- (Ar. muḳāvemēt + Tr. it-): Dirençli olmak.

muḳbil (Ar.): Talihli, bahtiyar.

murābiṭ (Ar.): İbadete bağlı olan.

mūş (Far.):

seng-i m.: Fare kokusu gelen bir tür siyah taş, sıçan taşı.

muẓā'af (Ar.):

m. ol- (Ar. muẓā'af + Tr. ol-): Katılmak, eklenmek.

mübārek (Ar.): Kutlu, hayırlı.

m. ol- (Ar. mübārek + Tr. ol-): Hayırlı olmak, kutlu olmak.

mübaşiret (Ar.):

m. it- (Ar. mübaşiret + Tr. it-): Bir işe başlama.

mübtela (Ar.):

m. ol- (Ar. mübtela + Tr. ol-): Düşkün, tiryaki olmak.

mücāhid (Ar.): Cihat eden kimse.

mücellā (Ar.): Parlak, cilalanmış.

m. ol- (Ar. mücellā + Tr. ol-): Parlatılmak, cilalanmak.

müferriḥ (Ar.): Ferahlatan rahatlatan ilaç.

müferriḥat (Ar.): Müferriḥ kelimesinin çoğulu.

mühīb (Ar.): Heybetli, azametli.

müntehā (Ar.): Sonuncusu.

müsem mā (Ar.): İsimlendirilen, adlandırılan.

müslimīn (Ar.): Müslümanlar.

müşābih (Ar.): Benzer.

müşkil (Ar.):

m. ol- (Ar. müşkil + Tr. ol-): Zor olmak, güç olmak.

müte'āllık (Ar.): İlgili, alakalı.

müteğayyir (Ar.):

m. ol- (Ar. müteğayyir + Tr. ol-): Bozulmak, tahrip olmak.

müteḥaşşış (Ar.): Uzman, ustalık.

mütesāvī (Ar.):

m. ol- (Ar. mütesāvī + Tr. ol-): Eşit olmak, denk olmak.

mütevassıṭ (Ar.): Ortalama.

-N-

nāfi' (Ar.): Faydalı, yararlı.

n. ol- (Ar. nāfi' + Tr. ol-): Faydalı olmak, yararlı olmak.

nāfiẓ (Ar.)

n.- l-ḥall: Sirkenin düşmanı taş.

ḥacerü'l-n.- l-ḥall: Sirkenin düşmanı taş.

nāḳış (Ar.):

n. ol- (Ar. nāḳış + Tr. ol-): Eksik, noksan olmak.

nārencī (Ar.): Turuncu renkte.

naşir (Ar.):

n.ü'l milleti: Milletin yardımcısı.

nātamām (Far. nā + Ar. tamām): Tamamlanmış, eksik.

naẓar (Ar.)

n. it- (Ar. naẓar + Tr. it-): Bakmak.

nebāt (Ar.): Bitki.

necmī (Ar.): Bir tür beyaz ve şeffaf inci.

nemnāk (Far.): Nemli, rutubetli.

nemnāklik (Far. nemnāk + Tr. lik): Nemlilik, rutubetli olma.

nerm

n. ol- (Ar. nerm + Tr. ol-): Yumuşamak, yumuşak olmak.

nisbet (Ar.): Ölçü, iki şeyin birbirine oranı.

nite: Nasıl.

nūr (Ar.):

göz n.+1 (Tr. göz + Ar. nur): Gözün nuru, parlaklığı.

nüşâdır (Far.): Amonyak.

-O-

olun-

hıfz o.- : (Ar. hıfz + Tr. olun-) Korunmak, saklanmak.

zıkr o.- ur: (Ar. zıkr + Tr. olun-): Bahsedilmek, anlatılmak.

ot: İlaç.

-P-

pāk

p. it- (Ar. pāk + Tr. it-): Temizlemek, iyi gelmek.

pāydār (Far.): Kalıcı, daimi.

pes (Far.): Ondan sonra.

peydā (Far.):

p. ol- (Ar. peydā + Tr. ol-): Meydana gelmek, oluşmak.

piyāzī

la^l-i p.: Kızıl soğan renkli bir tür lal.

-R-

rāⁱyūn (Ar.): Yaklaşık olarak 2 danek ağırlığında olan inciye verilen isim.

rabb:

r.ü'1 ʿālemīn: Alemlerin rabbi, yaratıcısı.

rağbet (Ar.): İstek, arzu.

r. it- (Ar. rağbet + Tr. it-): İstemek, arzu etmek.

rāyihā (Ar.): Koku.

re'īs (Ar.): Reis, baş.

renc (Far.): Ağrı, rahatsızlık.

reyhān

ebu r.: Ebu Reyhan el-Birûnî, islam âlimi.

rif'at (Ar.): Yücelik, yükseklik.

risāle (Ar.): Kitap, risale.

r.- i tensih-i ilhānī: Nasîrüddin Tûsî tarafından hazırlanmış değerli taşlar ve madenler ile ilgili kitabı.

rub^c (Ar.): Çeyrek, dörtte bir.

rummānī (Ar.): Kızıl renkte bir tür yakut.

rüşen (Ar.): Parlak, ışıl ışıl.

r. it- (Ar. rüşen + Tr. it-): 1. Göz için parlaklığını arttırmak. 2. Yüzü temiz ve pak olmak.

rüşenâlık (Ar. rüşen + Tr. lık): Parlaklık, aydınlık.

rüşenâyī (Ar.): Markaşışa için verilen isim.

-S-

şāⁱika (Ar.): Yıldırım.

şabr

ş. it- (Ar. şabr + Tr. it-): Dayanmak.

şac /sac (Ar.): Saç, başı kaplayan kıl.

şadene

ş.- i ʿadesiyye: Kaliteli bir tür kan taşının Arapçadaki adı.

şāfi (Ar.): 1. Temiz. 2. Saf, halis.

ş. eyle- (Ar. şāfi + Tr. eyle-): Temizlemek.

ş. it- (Ar. şāfi + Tr. it-): Temizlemek.

şāfiha (Ar.): Çok ince ve düz levha.

şāhib

ş.- i şar^c: Sara hastalığı olan kişi, epilepsi hastası.

saḥḥ

s. it- (Ar. saḥḥ + Tr. it-): Dövmek, ezmek, unufak hâle getirmek.

sā'ir (Ar.): Başka, diğer.

ve s.: Ve başka.

yaḥūd s.: Ve başka.

şamğ (Ar.): Zamk.

şar^c

şāhib-i ş.: Sara hastalığı olan kişi, epilepsi hastası.

şarı

ş. yāķūt: Sarı renkli bir tür yakut.

şarılık / şaruluk: Sarı renkli, sarımtırak.

sehl: (Ar.): Kolay.

selāfīn (Ar.): Sultanlar.

sendurūs (Ar.): Bir tür zamk.

seng (Far.):

s.-i ʿaselī⁸: Bal taşı.

s.- i mūs: Fare taşı.

s.- i sürme: Sürme için kullanılan bir tür yumuşak siyah taş.

sengīn (Far.):

s. ol- (Ar. sengīn + Tr. ol-): Taş gibi olmak, sertleşmek.

sepīd (Far.): Beyaz.

sepīdī (Far.): Beyaz renkli bir tür yakut.

ser (Far.): Baş, önder.

sevdā:

s.+dan olan ishāl: Sevda hastalığı, siyah hilt.

seyfū'd

s. devlet: Devletin kılıcı anlamına gelen övgü ifadesi.

seyr

s.- i güneş: Güneşin dönüşü, dönerken izlediği yol.

seyyid:

s.'ül ümerā: Beylerin beyi.

şihhat

ş. bul- (Ar. şihhat + Tr. bul-): Sağlığına kavuşmak, iyi etmek.

ş. vir- (Ar. şihhat + Tr. vir-): Sağlığına kavuşturmak, iyi gelmek.

şın-: Kırılmak.

şırça: Cam veya camdan yapılmış nesne.

şiyā: Kırık.

simāb (Far.): Cıva.

sīnā (ö.a):

ebū ʿalī sīnā: İbn-i Sīnā, islam âlimi.

soğan:

kızıl s. rengi: Kırmızı soğan renginde olan.

subī (Ar.): Uzunca, yayvan.

sultān (Ar.): Sultan, hükümdar.

sunbād (Far.): Zımpara.

sūnpare (Far.): Zımpara.

şusuzluk 1. Susuzluk. 2. Parlak olmayan, mat.

şuyı

ağız s.: Ağız suyu, salya.

sūlaşāyi (Ar.): Üçte biri kadar.

sūleymānī (Ar.): Bir tür firuze.

sürh

yāķūt-ı s.: Kırmızı bir tür yakut.

sürme

s. it- (Ar. sürme + Tr. it-): Göze sürme çekmek.

seng-i s.: Sürme için kullanılan bir tür yumuşak siyah taş.

s.- i işfahānī: İsfahan yöresinde bulunan bir tür sürme.

-Ş-

şakq

ş. ol- (Ar. şakq + Tr. ol-): Yarılmak, ikiye ayrılmak.

şeffāf (Ar.): Saydam, ışık geçirgen.

şerh (Ar.): Açıklama.

ş. it- (Ar. şerh + Tr. it-): Açıklamak, anlaşılır hâle getirmek.

şifā

ş. vir-(Ar. şifā + Tr. it-): İyi etmek, sağlığına kavuşturmak.

⁸ fi kanun'da 6. cilt 338

şîrfâd?: Bir tür beyaz inci.

şîrîn

dihne-i ş.: Parlak bir tür dehne.

şu^câ (Ar.): Işıltı, parıltı.

-T-

ta^cam (Ar.): Tat.

ta^ccîn (Ar.):

t. it-: Macun haline getirme.

tâb (Far.): Işıltılı, parlak.

tabi^cat (Ar.): Mizaç, huy.

tâc

t.- ı sa^câdet Mutluluk tacı.

tağyîr (Ar.):

t. it- (Ar. tağyîr + Tr. it-): Değişme, başkalaşma.

taḥşîl

t. it- (Ar. taḥşîl + Tr. it-): Okumak, anlamak.

taḫsîm (Ar.): Bölümlere ayırma.

ṭalâ (Ar.):

ṭ. it- (Ar. ṭalâ + Tr. it-): İlaç vb. sürmek, çalmak.

talḥ

dihne-i t.: Mağrib bölgesinden elde edilen bir tür dehne.

ṭalk

ḥacerü'l-ṭ.: Beyaz ve siyah renkte olabilen, kireç madeninden ve denizden elde edilebilen bir tür katı taş,

ṭarâvet (Ar.): Tazelik, körpelik.

ṭarîḫ (Ar.): Yol, yöntem.

ṭaş

ḳ. ṭaşı: Kan taşı.

yılan ṭ.+ ı: kül rengine benzeyen üzerinde siyah çizgiler bulunan bir tür taş.

ṭavşancıl: Tavşan avlayarak beslenen yırtıcı bir kuş.

t. taş: Kadın doğumunu kolaylaştırıcı bir tür taş.

te'lîf (Ar.):

t. ḳıl-: Eser yazmak, kaleme almak.

te'âlâ (Ar.): Şanı yüce olsun.

tebnî (Ar.): Sarı renkli bir tür inci.

tecrübe (Ar.): Deneme, sınama.

t. it-: Denemek, sınamak.

tefâvüt

t. it- (Ar. tefâvüt + Tr. it-): Farklılaşmak, farklı olmak.

temrî (Ar.): Hurma rengine bir tür lal.

tendürüst (Far.):

t. it- (Ar. tendürüst + Tr. it-): İyileştirmek.

tenşih (Moğ): Mucize, şaşılacak şey.

t.- i ilhânî: Nasîrüddin Tûsî tarafından yazılmış değerli taşlar ve madenler hakkındaki eseri.

terbiyet (Ar.):

t. it-: Camı işlemek için uygun kıvama getirmek.

terḳîm (Ar.):

t. it- (Ar. terḳîm + Tr. it-): Yazmak, düzene koymak.

teselliyet (Ar.): Avutma.

tevfîkihi (Ar.): Allah'ın yardımı ile uygun işler yapma.

tîz (Far.): 1. Keskin (tat için). 2. Tez, çabuk.

tizcek (Far. tiz + Tr. cek): Çabucak, hemen.

tuḥfe

tuḥfe i. - (Ar. tuḥfe + Tr. ilet-): Hediye göndermek.

ṭūlānī (Ar.): Uzunca, yayvan.

ṭut-

muḵābil ṭ.- salar (Ar. muḵābil + Tr. tut-):
Eşdeğer tutmak.

-U-

ʿuḵāb (Ar.): Kadın doğumunu
kolaylaştırıcı bir tür taş.

-Ü-

ümerā (Ar.): Beyler, emirler.

-V-

vāḵīʿa (Ar.):

v. ol- (Ar. vāḵīʿa + Tr. ol-): Meydana
gelmek.

vaḵten ki (Ar.): Ne zamanki.

vech: -lıkla (āsān vech: kolaylıkla)

vefā (Ar.):

v. gör- (Ar. vefā + Tr. gör-): Vefa
göstermek.

verdī (Ar.): Bir tür kırmızı inci.

verem (Ar.): Verem, ateşli ve öldürücü
bir hastalık.

veril-

reng v.-: Boyanmış, renklendirilmiş.

vesā'ir (Ar.): Diğer, öteki, başka.

vezn (Ar.): Ağırılık.

vir-

fā'ide v.- (Ar. fā'ide + Tr. vir-): İyi
gelmek.

ḵuvvet v.- (Ar. ḵuvvet + Tr. vir-):
Güç vermek.

ṣiḥḥat v.- (Ar. ṣiḥḥat + Tr. vir-):
Sağlık.

ṣifā v.- (Ar. ṣifā + Tr. vir-): İyi
etmek, sağlığına kavuşturmak.

cilā v.- (Ar. cilā + Tr. vir-):
Parlatmak.

-Y-

yaʿnī (Ar.): Bilinmeyen ya da
anlaşılmayan bir durumu açıklamak için
kullanılır, şöyle ki.

yağ

büryān y.: Kebap yağı.

iç y.: Koyun, inek gibi hayvanların karnı
boşluğunda bulunan yağ.

yahūd

ḥacerü'l-yahūd: Yahudi taşı, kireç
silikatu.

yāḵūt

ak y.: Beyaz renkli bir tür yakut.

ḵızıl y.: Kırmızı renkte bir tür yakut.

şarı y.: Sarı yakut.

y.- 1 āğbes: Bir tür yeşil ve parlak yakut.

y.- 1 āsmān-1 kevn: Mavi renkli bir tür
yakut.

y.- 1 ergüvānī: Erguvan renginde bir tür
yakut.

y.- 1 sürḥ: Kırmızı renkte bir tür yakut.

y.-1 sepīd: Beyaz renkli bir tür yakut.

yavuz: Kötü, fena.

yegrek: Daha iyi, daha üstün.

yel

gözdeki y.: Göz rahatsızlığı.

yemānī

cezʿ-i y.: Bir tür oniks taşı.

yereḵan (Ar.):

ehl-i y.: Sarılık hastalığına tutulmuş
kişiler.

ḥacerü'l-y.: Sarılık hastalığına iyi geldiği
düşünülen bir tür siyah taş.

ʿillet-i y: Sarılık hastalığı.

yeşm (Ar.): Yeşim taşı.

yılan

y. taşı: kül rengine benzeyen üzerinde
siyah çizgiler bulunan bir tür taş.

yir: Yer, mekan.

y. yıldızları: Talk taşı, beyaz ve siyah renkte olabilen, kireç, madeninden ve denizden elde edilebilen bir tür katı taş,

yol

sidik y.: İdrar yolu.

-Z-

za'af (Ar.): Zayıflık, hastalık.

za'ferân (Ar.): Safran.

zâde (Far.): Çocuk, evlat.

zafer (Ar.):

z. bul- (Ar. zafer + Tr. bul-): Zafer kazanmak, galip gelmek.

zâhir (Ar.): Görünen, aşikâr.

z. ol- (Ar. + Tr.): Meydana çıkmak, görünmek.

zahmet (Ar.): Hastalık.

zâ'il

z. ol- (Ar. zâ'il + Tr. ol-) Yok olmak, ortadan kalkmak.

zebdî (Ar.): Bir tür elmas.

zehebî (Ar.): Bir tür bakır sülfürü. (demir veya bakır sülfürü).

zehrâk (Far.): Zehirli.

zelzele (Ar.): Deprem.

zerdâlu (Far.): Bir tür sarı erik.

zî-kıymet (Ar.): Kıymetli, değerli.

zîkr

z. olun- (Ar. zîkr + Tr. olun-): Bahsedilmek, anlatılmak.

zînet (Ar.): Süs eşyası.

hacerü'l-z.: Üzerine su koyulduğunda alev alan bir taş.

z. it-: Süslemek.

ziyâde (Ar.): Çok, fazla.

z. eyle- (Ar. ziyâde + Tr. eyle-): Arttırmak, çoğaltmak.

z. it- (Ar. ziyâde + Tr. it-): Arttırmak, çoğaltmak.

z. ol- (Ar. ziyâde + Tr. ol-): Artmak, çoğalmak.

ziyâdelik (Ar. ziyâde + Tr. lık): Fazlalık, çokluk.

ziyân (Ar.):

ziyân it- (Ar. ziyân+ Türkçe it-): Zarar vermek, formunu bozmak.

zuhûr (Ar.): Meydana gelme.

zulmet (Ar.): Karalık.

zümürüd (Ar.): Zümrüt.

Sonuç

Nasîrüddin Tûsî tarafından yazılan Tansuknâme-i İlhânî Harezmi Türkçesinden başlayarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçe yazılmış değerli taşlar ve madenler ile ilgili eser verme geleneğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesine tercümesi yapılmış bilinmeyen bir Tansuknâme-i İlhânî tanıtılmıştır. Tercüme, Tûsî'nin eseri ile kıyaslandığında herhangi bir ekleme yapılmadan muhtasar bir biçimde Türkçeye çevrilip Begler Begi Karaca Beg'e sunulmuştur. Tam tercüme tarihi bilinmese de tahmini olarak 1444 veya 1456 tarihinden önce yapılmış olmalıdır. İstinsah tarihi 1035'tir.

Eserde; *mervārīd, yâkūt, zümürriid, elmās, laç, firūze, bīcāde, mercān, pānzehr, miḡnāṭīs, aḡīḡ, diḡne, lāciverd, yeşm, billūr, cez, mīnā, ābgīne-i firāvnī, çīnī, kehribā, sendurūs, sendurūs, manissyā, sunbād, ḡacerü'l-yahūd, seng-i sürme, ḡacerü'l-ḡayye, ḡacerü'l-ḡabeş, ḡacerü'l-zinet, ḡacerü'l-dem, ḡacerü'l-ḡamer, ḡacerü'l-yerekān, ḡacerü'l-uḡāb, ḡacerü'l-nāfiżü'l-ḡall, ḡacerü'l-leben, ḡacerü'l-ḡubūr, seng-i mūş, ḡacerü'l-talk, ābnūs* gibi taşlar hakkında bilgi verilerek tanıtılmıştır. Ancak Tûsî'nin eseri ile kıyaslandığında birçok bölüm atlanmıştır.

Kısaca bu çalışma ile değerli taşlar ve madenler ile ilgili Türkçe -tercüme- eser verme geleneğinin ilk dönem eserlerinden birisi bilim dünyasına tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonraki zamanlarda yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmalar ile bu geleneğin anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Argunşah, M (1999). *Tuhfe-i Muradî, İnceleme - Metin - Dizin*. Ankara: TDK.
- Caley E.R., Richards, J.F.C (1956). *Theophrastus On Stones (Introduction, Greek Text, English Translation and Commentary*. Columbus: The Ohio State University.
- Demir, R., Kılıç M. (2003). Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14(14), 1-64.
- Demirtaş, A. (2009). *Yazıcıoğlu Ahmet Bican Dürr-i Mekkun (Tıpkı Basım İnceleme – Çeviri-yazı-Dizin)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- İhsanoğlu, E. (1992). Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri. E. İhsanoğlu içinde, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar ve Yeni Görüşler* (s. 121-139). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İzgi, C. (2019). *Osmanlı Medreselerinde İlim, Riyâzi ve Tabii İlimler*. İstanbul: Küre yayınları.
- Kara, S. (2013). *Mecmû'atü'ş-Şanâyi*. Doktora Tezi. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Karacabey, İ. (1943). *Karacabey Mamuresi Vakfiyesi, Eserleri ve Tarihi*. İstanbul: İstanbul Nümune Matbaası.
- Karakaya, E. (2019). Karaca Bey Camii. *İslam Ansiklopedisi*. EK 2. 1. Fasikül.
- Kutlar, F. S. (2002). Ahmed-i Bicân'ın Manzum Cevâhîr-nâme'si. *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 7(8), 59-68.
- Kutlar, F. S. (2005). *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhîr-Nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kutlar Oğuz, F. S. & Murad, S. (2021). Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'nin Cevher-nâmesi Yâkûtatü'l-Mehâzin fi Cevâhiri'l-Me'âdin'e, Nüshalarına ve Muhtevasına Dair. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 456-474.

- Kurtulmuş, F. (2020). *Taḥṣuḩnâme-İ İlhânî (Giriş-Metin-Notlar-Sözlük)*. Doktora Tezi. Ardahan: Ardahan Üniversitesi.
- Murad, S. & Ateş, B. (2018). Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'nin Cevher-nâme'si. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 97-116.
- Murad, S. (2019). *Cevher-nâme-i Sultan Muradî (İnceleme- Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: DBY.
- Murad, S (2023). *Muhammed b. Garsüddîn el-Halebî- Cevher-nâme [İnceleme-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım/Çeviriyazılı Metin-Dizin]*. İstanbul: DBY.
- Nasr, S. H. (1976). *Islamic Science, an Illustrated Study*. Kent: World of Islam Festival Publishing.
- Yalazı, Ş. (2018). Mihaliç'ten Karacabey'e. <https://www.belgeseltarih.com/mihalicten-karacabeye>, [Erişim tarihi 10.12.2023].